

KUL TÚRA SLOVA

2005
ROČNÍK 39

VEDECKO-POPULARIZAČNÝ ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TER-
MINOLÓGIU ■ ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU EUDOVÍTA ŠTÚRA
SAV, JAZYKOVÉHO ODBORU MATICE SLOVENSKEJ A ÚSTREDNEJ JAZY-
KOVEJ RADY MINISTERSTVA KULTÚRY SR

VYDAVATELSTVO MATICE SLOVENSKEJ V MARTINE

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV,
Jazykového odboru
Matice slovenskej
a Ústrednej jazykovej rady
Ministerstva kultúry SR*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Bartko, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Sibyla Mislovičová, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jana Skladaná, Mária Šimková, Iveta Vančová, Marta Zamborová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

- KRAJČOVIČ, R: Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny (XIV.) Namiesto záveru malé kalendárium tisícročnej slovenčiny 65
- Bartko, L.: O tvorení a kodifikácii vzťahových prídavných mien od miestnych názvov (*Kráľ – kráľsky, nie kráľovský*) 75

DISKUSIE

- HORNĀNSKÝ, I.: O konflikte deminutívnych prípon *-avka* a *-ávka/-iavka* v štandardizovaných geografických názvoch 82
- PUKANEC, M.: Pár poznámok k pomenovaniu Pukanca 86

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- Máme v slovenčine slovo *patora* a poznáme jeho význam? A. Ferenčíková 93

ROZLIČNOSTI

- Estetično?* I. Masár 99
- Obetónovať* či *obbetónovať rúry?* M. Považaj 100

SPRÁVY A POSUDKY

- Pochvala za dobré vyučovanie slovenčiny. I. Masár 103
- Nový terminologický slovník. J. Horecký 106
- Dokončený obraz šarišských nárečí. L. Bartko 113

SPYTOVALI STE SA

- O výslovnosti priezviska *Garros*.
M. Považaj 114

Z NOVÝCH VÝRAZOV

- Z rukopisu pripravovaného Slovníka
súčasného slovenského jazyka (26).
M. Zamborová 115

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

- Spotrebný* či *spotrebiteľský úver*.
J. Horecký 121
Čítanie cudzojazyčných skratiek.
J. Kačala 122
Retardér je spomaľovač. M. Považaj 122
Prezentovať, nie uprezentovať. I. Ma-
sár 123
Ombudsman – verejný ochranca práv.
M. Považaj 124
Mobilní operátori. J. Horecký 125
Plevel je burina, nie pleva. I. Masár . 126
Aké častice sa majú používať pri uis-
ťovaní? E. Rísová 126
Brána hostí, nie hosťujúca brána.
I. Masár 127
Nitran, nie Nitrančan. M. Považaj ... 128

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-populari-
začný časopis pre jazykovú kultúru
a terminológiu. Orgán Jazykovedného
ústavu Ľudovíta Štúra SAV, Jazykové-
ho odboru Matice slovenskej a Ústred-
nej jazykovej rady Ministerstva kultúry
SR. Ročník 39, 2005, č. 2. Vydavateľ-
stvo Matice slovenskej v Martine.
Hlavný redaktor PaedDr. Matej Pova-
žaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr.
Sibyla Mislovičová. Grafická úprava
Oto Takáč. Technický redaktor Vladi-
mír Radik. Vychádza šesťkrát ročne.
Ročné predplatné 144,- Sk, jednotlivé
čísla 24,- Sk. Rozširuje, objednávky
a predplatné prijíma Vydavateľstvo Ma-
tice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52
Martin. Registračné číslo 7050. Podá-
vanie novinových zásielok povolené
OZSSRP Banská Bystrica č. 1325/94-
-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice
slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Mar-
tín, Slovakia. Distribution rights are
held by KUBON and SAGNER, P.O.B.
34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Vydavateľstvo Matice slovenskej
v Martine
Vytlačil: alfaPRINT, Thurzova 16,
Martin

Cena 24.- Sk

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

Orgán

*Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV,
Jazykového odboru Matice slovenskej
a Ústrednej jazykovej rady Ministerstva
kultúry SR*

HLAVNÝ REDAKTOR

PaedDr. Matej Považaj, CSc.

VÝKONNÁ REDAKTORKA

PhDr. Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

doc. PhDr. Ladislav Bartko, CSc., prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc., prof. PhDr. Ján Findra, DrSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc., PhDr. Ivan Masár, PhDr. Sibyla Mislovičová, prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc., doc. PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc., doc. PhDr. Jozef Pavlovič, CSc., PhDr. Mária Pisárčiková, PaedDr. Matej Považaj, CSc., doc. PhDr. Jana Skladaná, CSc., PhDr. Mária Šimková, Mgr. Iveta Vančová, Mgr. Marta Zamborová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300

*Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny (XIV.)
Namiesto záveru malé kalendárium tisícročnej slovenčiny*

RUDOLF KRAJČOVIČ

V úvodnom príhovore v jednej zo svojich kníh *Svedectvo dejín o slovenčine*, ktorú vydala Matica slovenská (1978, 1980), som napísal, že „bezmála storočná polemika o slovenčine sa skončila a skončila sa víťazstvom pravdy: slovenčina je od začiatku jazyk samobytný, t. j. nevznikla na ujmu nijakého jazyka“ a že „má teda svoju históriu ako ostatné slovanské jazyky“. No len nedávno sa objavili články o slovenčine z pera niektorých súčasných „milovníkov“ slovenského slova a hneď po ich prečítaní som pocítil výčitku, že som sa prenáhlil. Pravda, nie vo výroku, že si slovenčina ako samobytná reč písala svoje dejiny, ale vo výroku, že polemika sa o nej skončila. Veď ako sa mohla skončiť, keď nie vedeckým, ale masmediálnym slovom sa o našom národnom jazyku píše, že nemá históriu, že je jedným z omylov dejín, že je neštruktúrny, že sa musí učiť atď.

Téma mi nedovolí rozpisat' sa o motiváciách alebo cieľoch takýchto „úvah“, ale pohľad do našej nie takej dávnej histórie mi čosi napovedá. Napovedá mi, že keď sa pre život nášho národa a jeho reči stalo niečo užitočné, dôležité, niečo perspektívne, už ktosi vyslal jedovaté šipy v podobe slov, a nielen spoza našej krajiny, ale, žiaľ, aj v nej. Len si spomeňme. Bola tu spisovná bernolákovčina, ale aj J. I. Bajza s ostrou polemikou v mene „spoločnej matky či otca češtiny a slovenčiny“, bola tu spisovná štúrovčina

ako dôsledok logiky predchádzajúceho rozvoja kultivovanej reči stredoslovenského typu, ale aj J. Kollár so svojou extrakvalifikáciou spisovnej štúrovčiny ako reči nádenníkov, kočišov, pastierov atď., ale najmä Š. Launer so svojou nenávisťou proti všetkému, čo bolo štúrovské a slovenské, najmä však proti slovenčine, ktorá mu bola „neforemným šefranickým na skle malovaným obrázkom Marie“, ako sám píše. Po vzniku prvej ČSR, keď po Clevelandskej a Pittsburskej dohode začalo vychádzať slnko aj pre slovenčinu, už tu bol káravý prst M. Hodžu s výčitkou proti A. Bernolákovi a L. Štúrovi, že pokusmi kodifikovať slovenčinu spôsobili „československý rozkol“, bol tu ústavný zákon o českoslovenčine, v ktorom slovenčine sa dostalo cti byť len akýmsi jej krajinským variantom, boli tu Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931 v súlade so spomenutým zákonom atď. Napokon po Pravidlách z rokov 1940 a 1953, ktoré mali zabezpečiť stabilitu spisovnej slovenčiny, bol tu pokyn z najvyšších miest na konečné riešenie: najprv „vedecky“ riadené zblížovanie slovenčiny s češtinou a potom jej postupné odumieranie. A dnes, keď opäť vyšlo slnko a jasnejšie ako inokedy ožiaruje cesty perspektív rozvoja nášho národného jazyka vo všetkých jeho formách, zasa je to tu. Slovenčina najmä v jej spisovnom habite komusi prekáža.

Pravda, sú aj takí, ktorí vedia vládnuť svojím perom s jasnou myslou a pokojom. Na tomto mieste týmto, ale aj tým s nedobrou vôľou chcem sa namiesto vedeckej rozpravy prihovoriť príhovorom samotnej tisícročnej jubilančky – slovenčiny. Nech nám v podobe faktov, autentických textov a sprievodným slovom sama povie, aká bola, keď schádzala z kolísky ešte v objatí spoločného jazyka našich slovanských predkov, keď si v susedstve západoslovanských jazykov tvorila vlastnú základňu ďalšieho, už samostatného rozletu. Chcem tak urobiť týmto krátkym symbolickým kalendárom.

SLOVO NA ÚVOD KALENDÁRIA bude vecné. Náš národný jazyk je priamym potomkom reči veľkokmeňa Slovienov, ktorí od svojho príchodu asi v 4. – 5. storočí obývali územie na oboch brehoch stredného Dunaja. Pre strategickú polohu tohto územia, pre jeho časté napádanie výbojnými neslovanskými susedmi sa tento staroslovanský veľkokmeň na menšie kmeňe nečlenil. To spôsobilo, že jeho potomkovia si zachovali pôvodný názov veľkokmeňa *Slovieni*, v ich reči *Slověne*, z ktorého neskôr náležite vzniklo *Sloveni*. Táto podoba je skrytá dodnes v názvoch *Slovensko*, *Slovenija* (*Slovinsko*) a v pôvodnom názve Slavonie *Slovenska zemlja*. Tento priestor

starých Slovienov, ako to naznačujú aj názvy krajín, sa iba rozčlenil na tri veľké etnické areály, z ktorých severný s presahom za riekou Moravu a k Tise história pridelila ako základňu rozvoja našich staroslovenských predkov a, pochopiteľne, aj ich reči.

Obdobím formovania praslovanského základu slovenčiny bolo 4. – 7. storočie. Pokladá sa za staršiu fázu, pretože bolo poznačené ešte stopami staroslovenskej migrácie do karpatsko-podunajskej kotliny. Areál reči našich prapredkov bol totiž v tejto časti kotliny mierne členený. Bol to dôsledok viacsmerného osídľovania tohto územia starými Slovanmi. Svedectvo o tom podáva archeológia, ale aj výrazné zvyšky vývinu praslovančiny zachované v slovenských nárečiach. V ich západnej a východnej časti, ktoré boli osídľované zo severu zo zakarpatskej bázy západoslovenskej, vyskytujú sa prastaré západoslovenské javy. Také sú napríklad slová typu *rožen*, *loket* či *lokec*, *šidlo* alebo *šillo*, čiže v takom znení, ako ho poznáme v iných západoslovenských jazykoch (v češtine je *loket*, *rožen*, *šidlo* atď.). Ale v centrálnej, dnes stredoslovenskej oblasti osídľovanej z juhovýchodnej zakarpatskej bázy máme *ražeň*, *laket'*, *šilo*, teda v znení známom v južnoslovenských a sčasti aj vo východoslovenských jazykoch (v srbčine je *ražanj*, *lakat*, *šilo*, v ruštine *šilo* a pod.).

Nasledujúce 8. a 9. storočie bolo v tejto severnej časti karpatsko-podunajskej kotliny poznačené mocenským zjednocovaním a vplyvom prenikania kresťanstva aj kultúrno-ideovým zjednocovaním. Vyvrcholením tohto dejinného pohybu na vyššej úrovni boli kresťanské misie z germánskych krajín, ďalej známe Pribinovo kniežatstvo a potom Rastislavovo veľkokniežatstvo a Svätoplukova ríša, obe dobovo spojené kresťanskou misiou z byzantského mocnárstva. Toto zjednocovanie sa odrazilo aj v reči našich slovienskych predkov. V ich reči vznikali nové javy spoločné už viacerým oblastiam. Tieto integračné javy sa v 9. storočí ustálili a tak sa stali charakteristickými znakmi mladšieho praslovanského základu slovenčiny. Medzi ne napríklad patria slová typu *ihla*, *krv*, *slama*, *vrana*, tvary *šlž*, *mestá* a pod., ktoré dodnes odlišne znejú napríklad od slov rovnakého praslovanského pôvodu v češtine (tu je *jehla*, *krev*, *sláma*, *vrána*, *slz*, *města*). Pravda, mladší praslovanský základ slovenčiny sa zjednocoval aj rovnakým znením slov v západoslovenských jazykoch. Také sú napríklad slová *květ*, *hviezda*, *zem* (zo *zem'a*), ktoré v južnoslovenských jazykoch i v jazykoch východoslovenských už z praslovančiny zdedili znenie *cvet*, *zvezda*, *zem'la* a pod.

Naším slovienskym predkom dejiny prejavili priazeň v druhej polovici 9. storočia. Vtedy sa ich reč dostala do kontaktu s kultúrnou rečou južnoslovanského pôvodu z okolia Solúna – so staroslovienčinou. Bola to reč, ktorú si učitelia Konštantín a Metod zvolili za misijný jazyk na Veľkej Morave. Stopy tohto kontaktu sú napríklad v texte hlaholskej pamiatky známej ako Kyjevské listy s dojemnou prosbou za záchranu kráľovstva – iste Veľkej Moravy – ohrozovaného v posledných decéniách jeho existencie: *Cěsarsьtvě našemь, gospodi... Na kráľovstvo naše, Pane, milost'ou tvojou zhliadni a nevydaj naše cudzím a neobráť nás v korist' národom pohanským. Pre Krista, Pána nášho...*

Ale už je tu čas nechať našej materčine, nech si sama píše sľúbené malé symbolické kalendárium.

MALÉ SYMBOLICKÉ KALENDÁRIUM JUBILEA NAŠEJ SLOVENČINY je kalendárium ako každé iné, iba s tým rozdielom, že je usporiadané podľa storočí. Jeho epitetá *malé* a *symbolické* nie sú náhodné, pretože naše kalendárium obsahuje len minimálny výber údajov, slov a textov, ktorými sa na svojej ceste tisícročím slovenčina vo viacrečovom prostredí prejavila ako autochtónna reč s kontinuitným vývinom, v ľudovej i kultúrnej podobe s dobovými žánrami, štýlmi, aby napokon ako ostatné slovanské jazyky získala zlatú pečať záväznej kodifikácie.

10. STOROČIE má v dejinách slovanských jazykov osobitné miesto. Na jeho začiatku začala odumierať už skôr vekom rozoklaná praslovančina, aby dala život svojmu potomstvu – slovanským jazykom a medzi nimi aj našej slovenčine s bohatým praslovanským dedičstvom, ako už o tom bola reč. Ale veľa z tohto dedičstva postupne zaniklo.

Už v prvej polovici tohto storočia zanikli praslovanské polosamohlásky, tzv. jery, nosové samohlásky známe dodnes v susednej poľštine, niektoré slabiky sa sťahli do jednej dlhej a pod. Tak sa rozpadla pre praslovančinu oddávna typická otvorená slabika vždy so samohláskou na konci, stratila sa jej mäkkosť i tvrdosť. Nebolo to nešťastím, pretože po jej rozpade sa zviditeľnili vlastnosti hlások, hlbšie do vedomia vstúpilo zloženie tvarov, slov i viet.

Ale slovenčina v tomto storočí dostala do vienka niečo iba pre ňu charakteristické. Bola to hláska *dz*. Tá utvorila páry *dz* : *z*, neskôr *dz* : *dž*, ktoré nepoznajú ani jej najbližšie jazyky. Napríklad našim slovám *medza* : *vítaz*

v češtine zodpovedá *mez*: *vítěz*, tvarom *hádzať* : *hádžem* tvary *házet* : *hážu* atď.

Slovom v 10. storočí zo zvyškov praslovančiny už skôr dejinami pretvorenej v severnej časti karpatsko-podunajskej kotliny ako vták fénix povstal samostatný slovanský jazyk – naša slovenčina v ranom habite.

A taká sa dala na samostatnú cestu tisícročím...

11. *STOROČIE* bolo už storočím kultúrneho panstva latinčiny, najmä v podobe písanej, a tak naša reč mohla byť poruke našim staroslovenským predkom len v ústnej podobe a v nej sa aj kultivovať.

O tom, že bola tu a žila, dala o sebe znáť prostredníctvom svojej slovnej zásoby skrytej v miestnych názvoch v latinských listinách.

- Brezesburg (1042), Preslavaspurch (1072) – to sú záznamy pôvodného názvu nášho hlavného mesta z 11. storočia. Skrýva sa v nich staroslovenské osobné meno Braslav, meno veľmoža. Bolo to meno vznešené, lebo bolo utvorené zo slovesa *brati* (z *bor-ti*) s významom „bojovať, borit“ a zo slova *sláva* „dobrá zvest“.

- V latinskej listine z roku 1075 sa slovenčina prezentuje už viacerými slovami, napríklad *tlmači* „tľmočníci“, *kováči*, *tesári*, *žemliari*, *dvorníci*, *kňazic*, *kostolec*, *balvan*, *hvozď* „rozsiahla hora, les“ a iné. Z nich sa utvorili názvy usadlostí a zapísali ako *Talmach*, *Kouachi*, *Tazzar*, *Semlar*, *Hudvornicum*, *Knesech*, *Keztelci*, *Balwan*, *Goznucha*, z ktorých viaceré dodnes žijú, ako napríklad *Tľmače*, *Tesáre*, *Žemliare*, *Kňazice* atď.

12. *STOROČIE* je obdobie, keď sa slovenčina prejavila už bohatšou slovnou zásobou, pravda, opäť slovami skrytými v názvoch vtedajších usadlostí, riek, vrchov označených v latinských listinách.

- Zo záznamov starých slovenských názvov vtedajších usadlostí, riek a vrchov v známej Zoborskej listine z roku 1113 sa dozvedáme, že v slovnej zásobe starej slovenčiny boli napríklad slová *zubor*, *mučeník*, *debra* „roklina, strž“, *veca* „poradné i kultové zhromaždenie“, *kráľ*, *dvorec*, *bojnica*, *voderadi*, *ostrov*, *rvište* „rozryté miesto“, *kostol*, *mechyňa*, *sokol*, *štitár*, *grnčiar*, *brest*, *topoľ*, *olša* a iné (v listine *Zubur*, *Mussenic*, *Debrei*, *Vveza* atď.).

- Zo zasadaní cirkevných synod v tomto storočí sa zasa dozvedáme, že reč našich predkov bola štylisticky diferencovaná. Synoda z rokov 1104 – 1105 napríklad prikazuje, aby sa v kostoloch evanjelium a vyznanie viery vykladalo v reči ľudu (exponatur populo) a synoda z roku 1114 zasa zaka-

zuje zvyk ešte spred kresťanských čias v kostoloch spievať svetské a ľudové piesne (*cantus a mimis, histrionibus, fistularibus, vulgaris cantilena*).

13. STOROČIE je neobyčajne bohaté na latinské písomnosti s rovnako bohatým výskytom záznamov slovenských miestnych názvov. Záznamy sú však poznačené kráľovskými a zemepanskými kancelármi s neslovenskými pisármi. Často bývajú skomolené, so stopami starej maďarčiny alebo do nej preložené.

- A predsa pre poznanie nášho jazyka aj toto storočie prináša čosi nové. To sú záznamy slov priamo zo slovníka starej slovenčiny v dobovom znení. V latinskej listine z roku 1241 popri slovenských názvoch usadlostí a potokov môžeme čítať *precupa, berch, oudol, potok*, t. j. *prékopa, breh, údol, potok*, a v listine z roku 1298 ad arborem *smrek*...

- A ešte ničím sa toto storočie môže pred nami pochváliť. Zaznamenaním výsledkov niektorých zmien z praslovančiny zdedených hlások. Doložená je napríklad zmena *g* na *h* v zázname názvov *Hradišce, Hlboký potok* (*Hradisa, Hlubuka potoka* 1242), ktorá sa vykonala v celej slovenčine. Doklady sú aj o zmene *t* na *c* a *d'* na *dz*, ktorá sa uskutočnila v západnej a východnej slovenčine. Dnešný Majcichov pri Trnave sa roku 1266 zapisuje ako *Moyceh*, t. j. *Mojcech*, pôvodne z osobného mena *Mojt'ech*, a na východe riečka *Ťichá* sa zapisuje roku 1255 ako *Cyha*, t. j. *Cichá*.

14. STOROČIE nám okrem slov skrytých v miestnych názvoch podáva informácie o používaní slovenčiny na panských dvoroch, ktorá sa konečne ozvala aj v podobe vety.

- V tomto storočí notári stránkam vysvetľujú obsah latinských listín už *in materna lingua*, čiže v materinskom jazyku. Ba aj kráľovské listiny sa šľachticom po ich prečítaní v latinčine vysvetľujú *in layca lingua*, teda takisto v domácom jazyku.

- Vetou sa slovenčina ozvala vo forme prípisu *pójdem na huby do lesa* v latinskom kódexe z roku 1386. Prípisok je, čo je iste zaujímavé, súčasťou latinsko-slovenského dvojveršia. Preto z úcty k nemu bude azda dobre uviesť ho vo verši a v pôvodine:

... *lam scriptor cessa*

poyde(m) nahuby dolessa

15. STOROČIE je storočie zlomové. Nové v ňom bolo to, že v pisárskych kanceláriách, najmä v prítmí mestských radníc, sa popri latinčine za-

čala udomáčať aj súdobá čeština. Ale slovenčina v tomto storočí napodiv stala sa ešte aktívnejšou. Vtláča sa medzi riadky latinských textov, v podobe tzv. glos vplieta svoje už skôr ustálené právne termíny do českých textov, ba prezentuje sa veršom a súvislým textom vo forme listu.

- V latinskom texte z druhej polovice tohto storočia medzi riadkami nad latinskými slovami s blízkym významom nachádzame slovenské slová *klěšče, háčky, pušky, vrhle, špice, lukoty, piesty* (klesszcze, haczky, pussky atď.).

- V českom preklade nemeckého mestského práva v knihe mesta Žiliny z roku 1573 sú použité domáce právne termíny, ako napríklad *božba, boženík, zabožiti, dlžný, dlžné, hotovizňa, opytovati, rokovati, úžera, vidiek* a iné. Pochopiteľne, termíny museli byť v administratívno-právnych žánroch už dávnejšie v ústnej kultúrnej slovenčine ustálené. Záznam o vysvetľovaní latinských listín vysokých mocipánov starého Uhorska in *materna lingua* má teda svoje opodstatnenie.

- *O myla panna czo thy mas / quod my das ne věš ras / Amen.* – Taký je originál záznamu slovenského veršovaného slova z pera notára v Novohradskom daňovom registri z roku 1457. – *Ó, milá, panna, čo ty máš...*

- No list adresovaný Bardejovu z roku 1493 už taký lyrický nie je. Skôr mu svedčí epiteton zbojnícky. Začína sa takto: *Vy zlí a nespravedliví ľudé Bardijovci, vy ste našich bratov dali zvešati, ľudí dobrých a neviných...(Vy zly a nespravedlivy lude atď.).*

16. STOROČIE vydalo svedectvo o tom, že slovenčina v ústnej forme bola štýlovo už vypracovaná v troch základných kultúrnych útvaroch: v kultúrnej západoslovenčine, stredoslovenčine a východoslovenčine, a to na takej úrovni, že sa mohla použiť aj v písanej forme.

- Vo vinohradníckej knihe mesta Trnavy (záznam z roku 1565) má kultúrna západoslovenčina takúto podobu: *... na den s. Walentina kupyl Andre Palowicz od Jana Sysla osmynu wynohradu na Ružiene hore za f 43 susedy tomu wynohradu... (... na den s. Valentína kúpil Andre Palovič...).*

- Pisár roku 1567 po latinskom úvode v kultúrnej strednej slovenčine zaznamenal *... lingua sclavonica. Bielie fletterky, Mensie fletterky pozlatiste, Zase mensie fletterky pozlatiste, Sponky na plast, Dwe Bonbišky, Try Prstene, Dwe Ihly... (Biele fletterky, menšie fletterky atď.).*

Kultúrna východoslovenčina sa v 16. storočí, ale aj v ďalších storočiach prihlásila s niektorými charakteristickými znakmi východoslovenských ná-

rečí. List z roku 1577 sa začína takto: ... *Poklonyenye sscsyescye y sdrawye zadam wassey myloscy myly panye sused nadluchye czasy nycz ynaczey ness yak sam sebe...* (*Poklonenie šťescie i zdravie žadam Vašej Milosci...*).

Toto storočie bolo medzníkom vo vývine slovenčiny v predpisovnom období. V zdokonaľovaní štýlov a žánrov tentoraz už nielen v ústnej, ale aj v písomnej forme už ju nič nezastavilo. Ani jej súputníčky latinčina, biblická čeština ani slovakizovaná čeština, ba ani iné jazyky, hoci mali právo domova v kráľovských, mestských alebo zemepanských kanceláriách.

17. STOROČIE perom Jána Baltazára Magina ešte v honosnej latinčine dalo európskemu svetu na vedomie, že

- ... slovenskou rečou všade sa ozýva, Bratislavská i Nitrianska župa na jednej i na druhej strane týchto vrchov, rozložených zhruba až po Nové Mesto popri brehoch Váhu a tak isto i Trenčianska, Oravská, nehovoriac o iných, Liptovská, Spišská a iné župy...

- Aj toto storočie začalo písať novú kapitolu v dejinách slovenčiny. Slovenské slovo sa pýtalo do vtedajších tlačiarň. A tak v tlačenom *Ostrihomskom rituáli (Rituale Strigoniense)* z roku 1625 môžeme čítať v kultúrnej stredoslovenčine krstnú formulu v dobovom pravopise: *Yako ti meno? – Yan, lebo Katharina. N.: Odriekassli se Satanassowi? – Odriekam. Y wssetkym skutkom gehu? – Odriekam... Y wsseckeji pychi gehu? – Odriekam...*

18. STOROČIE je storočím, keď naša slovenčina dosiahla zlatú pečať – záväznú spisovnú kodifikáciu. Stalo sa tak s istou predohrou, s pokusmi o normalizáciu jej podoby popretkávanej bohemizmami (kamaldulskí rehoľníci, J. I. Bajza) a súčasne s úsilím stanoviť pre slovenských vzdelancov za spisovný jazyk tradičnú biblickú češtinu. Ale bola tu ešte jedna sila, rozhodnejšia, preniknutá osvietenickým duchom doby – skupina vlasteneckých filológov v seminári na Bratislavskom hrade na čele s A. Bernolákom. Tá sa rozhodla kodifikovať kultivovaný útvar slovenčiny západoslovenského typu vynoveného mäkkosťou kultúrnej stredoslovenčiny.

- Stalo sa tak u nás prvou kodifikačnou príručkou *Dissertacia philologico-critica de litteris Slavorum...*, ktorá vyšla v Bratislave (Posonii) roku 1787, a ďalšími spismi A. Bernoláka.

- A tak J. Fándly v jednej zo svojich kníh mohol úvod zakončiť prívetom v slovenčine už v spisovnom rúchu – v bernolákovčine: *Milí Slováci! chce-*

teľi mať v budúcich Stoľetách nášeho Národu chwál'itebné, a pametliwé Méno, pre toto, a pre Sláwu geho, ešče wás gednúc láskawe, srdečne napominám: podľa možného Spúsobu, dopomahagte k Tlačení našinských Kňích...

- Toto storočie však začalo vysielat' signály pre nasledujúce storočie. Z rukopisných spevníkov sa začala ozývat' ľudová pieseň. V známej zbierke J. Lániho z 2. polovice 18. storočia môžeme doslova a dopísmena napríklad čítať: *Ssiroko daleko ma ružička kwitne / ssuhagowo srdce za mnu welmi lipne...*, alebo *Dobra nocka teg materi / dobra nocka teg materi / ktera chowa pekne dcery / ktera chowa pekne dcery. Peknim dceram dary nosga / za Ganička Boha prosqa...*

19. STOROČIE bolo v dejinách našej spisovnej reči storočím revolučným, plným zvrátov, nástrah, ale aj nadšenia a odhodlania.

- P. J. Šafárik a J. Kollár ešte zaujatí peknými tónmi slovenských ľudových i mestských piesní vydali tlačou z nich zbierky *Písně swětské* (1823) a *Narodnie zpiewanky* (1834), ktoré zosilnili signál z minulého storočia hľadať pre spisovný jazyk Slovákov nový prameň. V prvej z nich krásnu pieseň *Buwag že mi buwag / A sa něnadúwag, / Lepssie ti ge spáti / Než sa naduwati...* akoby veštila zmenu názoru na spisovnú slovenčinu autorov zbierky.

- Takmer súčasne vznikala epochálna poézia J. Hollého, najprv v podobe prekladov svetovej klasiky, potom oslavou starších dejín *Králowstwa Slowákow* i selaniek pospolitého človeka v kultivovanej bernolákovčine.

- Potom po príchode E. Štúra zo štúdia v Halle ozvali sa tí, ktorým slovenčina bola život národa, pôvodne pohrdlivo, neskôr čestne nazvaní – štúrovci. Tvárou k národu sa rozhodli pre novú tvár spisovnej slovenčiny, pre tú, o ktorej boli presvedčení, že je najpôvodnejšia, najrozširenejšia a presiaknutá tvorivým duchom národa. Bola to kultúrna stredná slovenčina.

- Najprv príhovorom E. Štúra poďakovali bernolákovcom už v novej spisovnej podobe: *K mišlienke tejto, k vizdvihnutí Slovenčini za reč spisovnú a tak k mnohotvornjemu životu Slovenskjemu ľali a razili nám cestu znamenití náš Bernolák a jeho nasledovníci...* Potom boli pripravení podať ruku aj J. Kollárovi, ale ten nepeknými slovami o nich i o slovenčine ju odmietol v presvedčení, že pre Slovač je súca jedine spisovná čeština tu a tam poslovenčená...

• V auguste roku 1844 spolok Tatrín na zasadaní v Turčianskom Sv. Martine štúrovskú kodifikáciu po diskusii schválil. Po tomto slávnostnom akte L. Štúr kodifikáciu novej spisovnej slovenčiny opísal v príručke *Nauka reči slovenskej* (1846) a vydávaním novín *Národnje novini* predstavil ju svetu.

• Pravdaže, zápas o tvár spisovnej slovenčiny sa neskončil. Ale o tom sme sa už zmienili. Nemožno však obísť zápas o pravopis štúrovej spisovnej slovenčiny. Ten sa skončil kompromisom na schôdzke v októbri 1851 v Bratislave. Štúrovská spisovná slovenčina dostala nový pravopisný habit, zaviedlo sa *y, ý, mäkké l, ä*, tvary *dobré, dobrého* a iné. A tak Sládkovičov Detvan už roku 1854 vychádza v tomto novom etymologickom rúchu. *Stojí vysoká, divá Pol'ana, / Mat' stará ohromných stínov, / Pod ňou dedina Detvou volaná...*

• Uplatnenie etymologického princípu v pravopise spisovnej slovenčiny sa v zásade prijalo, pravda, v praxi so značnými nepresnosťami. Bolo potrebné vyrovnat' sa najmä so zastaranými poučkami, tvarmi i slovami. O to sa pričínala Matica slovenská školskou príručkou Fr. Mráza (1864) a neskôr úpravou kodifikácie v prospech živých javov S. Cambela v kodifikačnej príručke *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1902) s úpravou a doplnkami J. Škultétyho v ďalších jej vydaniach (1916, 1919).

Ale to už sme v 20. storočí.

20. STOROČIE sa stalo opäť storočím sporov, zápasov. Tentokrát nešlo už len o tvár spisovnej slovenčiny, ale aj o jej existenciu. Bolo tu volanie po treste pre prvých kodifikátorov za „československý rozkol“, ústava ČSR s českoslovenčinou a jej podporou *Pravidlami slovenského pravopisu* z roku 1931, neskôr tu boli mocenské pokyny na zblížovanie a perspektívne splývanie slovenčiny s češtinou, ale bolo tu aj zoskupenie nových síl pre rozkvet spisovnej slovenčiny na základe stmelenom jej vlastnou históriou, slovo jazykovedcov a nové *Pravidlá...* Ale o tom všetkom sme sa už skôr zmienili.

Nuž a čo na záver? Azda všetkých nás s dobrou i nedobrou vôľou pestovať si vlastnú reč povzbudí živý výkrik tohto storočia – historický príhovor majstra slova J. Smreka z roku 1933:

... Máme mnoho problémov, ale čo sa rečového problému týka, ten nie je v reči, ale v nás. Nie reč naša je problematická, my sme problematickí. Hviezdoslav si kedysi pokladal za povinnosť a ambíciu dokázať, že sloven-

čina je vyspelá i bohatá a jadrná. Ale čo z toho bohatého fondu pokladá si za povinnosť poznať dnešný náš inteligent?...

Kiežby nás povzbudil...

Poznámka. – Citáty zo starších písomností a tlačí sú podľa fotokópií v knihách R. Krajčoviča *Svedectvo dejín o slovenčine*. 2. vyd. Martin: Matica slovenská 1980, a *Pri prameňoch slovenčiny*. 1. vyd. Martin: Osveta 1978. Z inej použitej literatúry uvádzame: Marták, J.: *Útok na spisovnú slovenčinu roku 1847/48 a jeho cieľ*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1938; Hodža M.: *Československý rozkol*. Turčiansky Sv. Martin 1920. Iná literatúra sa cituje v texte.

(Prevzaté z časopisu *Slovenské pohľady* 1997, roč. 4 + 113, č. 10, s. 29 – 37.)

O tvorení a kodifikácii vzťahových prídavných mien od miestnych názvov (Kráľ – kráľsky, nie kráľovský)

LADISLAV BARTKO

Juhogemerská dedinka *Kráľ* sa v ostatných rokoch výrazným spôsobom zapísala do povedomia našej širšej kultúrnej verejnosti. V médiách sa pomerne často spomína jednak zásluhou výsledkov agilnej kultúrnej činnosti jej obyvateľov združených v miestnom matičnom odbore (ochotnícke divadlo, vystúpenia folklórnej skupiny a i.), osobitne však najmä ako stredisko a zároveň ako miesto stretávania sa Novoklenovčanov, t. j. Slovákov, ktorí sa v roku 1947 vrátili z obce Nový Klenovec na Zakarpatskej Ukrajine späť do vlasti svojich predkov, na Slovensko, a usadili sa tu na viacerých miestach. Najväčší počet z nich (podľa *Pamätnice prvej päťdesiatky návratu Novoklenovčanov 3. mája 1947 – 3. a 4. mája 1997, Slávnosť návratu Novoklenovčanov*. Kráľ 1997, s. 12, bolo to až 38 rodín) svoj nový domov našiel práve v Králi, kde títo potomkovia niekdajších vysťahovalcov z „nášho“ severogemerského Klenovca (viacero rodín odtiaľ na Zakarpatskú

Ukrajinu odišlo koncom 20. a na začiatku 30. rokov 19. storočia) vytvorili a dodnes tvoria ich najkompaktnejšiu skupinu. Tu pod vedením neúnavného a obetavého organizátora Michala Hrušku usilovne pracujú na udržiavaní národného povedomia v novom, národnostne zmiešanom prostredí a na udržiavaní a pestovaní svojich novoklenovských tradícií: okrem celého radu naštudovaných a širšiemu okruhu obecnstva vo vlastnej dedine i v jej okolí predvedených folklórnych pásem žiada sa spomenúť aj publikáciu *Piesne Nového Klenovca*, ktorú vydali pred dvoma rokmi.

V rôznych doterajších – písomných aj ústnych – správach o uvedených a ďalších aktivitách matičiarov v Králi sa vzťahové prídavné meno od pekného a svojím spôsobom aj svojrázneho slovenského názvu tejto obce vyskytuje v dvoch podobách – raz v podobe *kráľsky* (*kráľsky kostol*, *kráľska slávnosť*, *kráľske stretnutie*), inokedy v podobe *kráľovský* (*kráľovské stretnutie*). Podstatne frekventovanejšia je prvá forma, druhá sa vyskytuje len zriedkavo, ba výnimočne. Na prekvapenie však druhá – ako ukážeme ďalej, nesprávna – podoba tohto vzťahového prídavného mena už niekoľko rokov sústavne „brnká“ na jazykové povedomie a jazykový cit ľudí práve v obci, od ktorej názvu je odvodená. Obyvatelia Kráľa i jeho blízkeho okolia totiž prakticky permanentne prichádzajú s ňou do styku v názve miestneho dedinského periodika s inak zaujímavým obsahom podávaným aj z jazykovej stránky na pomerne dobrej úrovni *Kráľovské ozveny* s podtitulom *Časopis obce Kráľ*, predtým *Štvrťročník obce Kráľ*, ktoré pre nich od roku 2001 vydáva súčasné vedenie obce. Napriek upozorneniu na nevhodnosť tohto názvu vydavateľa ho nezmenili. Zdá sa, že si uvedená problematika vyžaduje väčšiu pozornosť a objasnenie.

Od miestnych domácich aj cudzích názvov sa vzťahové prídavné mená v súčasnej spisovnej slovenčine (pozri napr. Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 119 – 120; Považaj, 2000, s. 388 – 396) tvoria príponou *-ský/-sky*, menej často jej variantom *-(c)ký/-(c)ky*. Tvoria sa buď priamo od samotných názvov (vrátane názvov utvorených slovotvornou príponou *-any*), alebo od obyvateľských mien utvorených od týchto názvov slovotvornou príponou *-an*. Pritom vo viacerých názvoch zakončených na spoluhlásku, resp. ktorých základ sa končí na spoluhlásku alebo skupinu spoluhlások, nastáva alternácia niektorých spoluhlások a v názvoch odvodených od obyvateľských mien nastáva alternácia *a/ia* na začiatku uvedenej slovotvornej prí-

pony *-any*, a to v prípadoch, ak pred touto príponou nestojí dlhá slabika. Krátke varianty *-sky* a *-(c)ky* sa podľa pravidla o rytmickom krátení pri tvorbe vzťahových prídavných mien od miestnych názvov uplatňujú vtedy, keď im predchádza dlhá slabika. Pri prevažnej väčšine miestnych názvov sa vzťahové adjektíva tvoria pravidelne a v jazykovej praxi bez väčších ťažkostí funguje jedna ich kodifikovaná podoba, pri niektorých názvoch sa však pri tvorení prídavných mien v jazykovej praxi ešte neustálil jeden slovtvorný postup, preto súčasná kodifikácia (pozri Pravidlá slovenského pravopisu – ďalej PSP –, 2000, s. 519 – 590) pripúšťa dve podoby týchto prídavných mien.

Priamo od miestnych názvov sa príponou *-ský/-sky* vzťahové prídavné mená s takmer úplnou pravidelnosťou tvoria najmä od jednoslabičných, menej od dvoj- a viacslabičných miestnych názvov zakončených na spoluhlásku. Bez alternácie koncovej spoluhlásky je to napríklad od týchto názvov: *Andač – andačský, Báč – báčsky, Berlín – berlínsky, Cigel’ – cigel’ský, Čab – čabský, Dojč – dojčský, Egreš – egrešský, Háj – hájsky, Chotín – chotínsky, Igram – igramský, Jäger – jágerský, Koš – košský, Láb – lábsky, La Paz – lapazský, Mad – madský, Nárad – náradský, Oborín – oborínsky, Ochrid – ochridský, Pleš – plešský, Proč – pročský, Rad – radský, Šíd – šídsky, Štokholm – štokholmský, Úbrež – úbrežský, Veľký Ďur – veľkoďurský, Zeleneč – zelenečský, Ždiar – ždiarsky* atď. V názvoch zakončených najmä na spoluhlásky *ch, ň, d’* a *t’* nastáva alternácia *ch/š, ň/n, d’/d* a *t’/t*), napr. *Bacúch – bacúšsky, Baloň – balonský, Gáň – gánsky, Jabloň – jablonský, Kodaň – kodanský, Marhaň – marhanský, Debrad’ – debradský, Sereď – sereďský, Hrochoť – hrochotský, Keť – ketský, Novoť – novotský*. Výnimočne sa vzťahové prídavné meno tvorí pomocou alternácie *g/ž* od cudzieho (ruského) miestneho názvu zakončeného na spoluhlásku *g*: *Krivoj Rog – krivorožský*; vo viacerých iných cudzích názvoch sa však koncová spoluhláska *g* zachováva, napr. *Haag – haagsky*. Na základe výslovnostnej podoby cudzieho názvu sa alternácia *ň/n* realizuje napr. aj v názve francúzskeho mesta *Champagne – champanský*, naopak, len zdanlivá, „grafická“, alternácia nastáva v inom francúzskom miestnom názve *Liège* [lijěž] – *liěžsky*, podobne v názve talianskeho mesta *Perugia* [-udža] – *perudžský*.

Uvedenou príponou *-ský/-sky* sa vzťahové prídavné mená pomerne pravidelne tvoria aj od názvov, pri ktorých sa na spoluhlásku alebo skupinu spoluhlások končí ich základ (vrátane slovtvorných prípon). Vo väčšine

z nich alternácia spoluhlások nenastáva, napr. *Ábelová* – *ábelovský*, *Alekšince* – *alekšinský*, *Babiná* – *babinský*, *Cernina* – *cerninský*, *Čeláre* – *čelársky*, *Čenstochová* – *čenstochovský*, *Dubová* – *dubovský*, *Džibuti* – *džibutský*, *Florida* – *floridský*, *Galanta* – *galantský*, *Hurbanovo* – *hurbanovský*, *Ilava* – *ilavský*, *Inovce* – *inovský*, *Jesenské* – *jesenský*, *Kobyly* – *kobyľský*, *Lastovce* – *lastovský*, *Medzilaborce* – *medzilaborský*, *Mokrance* – *mokranský*, *Myjava* – *myjavský*, *Nedanovce* – *nedanovský*, *Pušovce* – *pušovský*, *Skrabské* – *skrabský*, *Sobrance* – *sobranský*, *Sparta* – *spartský*, *Špačince* – *špačinský*, *Trstená* – *trstenský* atď. V menšom počte týchto názvov nastáva alternácia *h/ž*, *ň/n* a *t/t*, napr. *Kociha* – *kocižský*, *Zbehy* – *zbežský*, *Omšenie* – *omšenský*, *Zlatá Baňa* – *zlatobanský*, *Lukovištia* – *lukovištský*, *Sobotište* – *sobotišťský*, *Veľké Revištia* – *veľkorevištský* atď. V niektorých cudzích názvoch alternácia spoluhlások nenastáva, napr. *Chicago* – *chicagsky*, *Malaga* – *malagský*.

Variantnou príponou *-ký/-ky* sa vzťahové prídavné mená tvoria od názvov zakončených na spoluhlásku *s*, resp. ktorých základ sa končí na túto spoluhlásku, napr. *Forbasy* – *forbaský*, *Leles* – *leleský*, *Prusy* – *pruský*, *Rakúsy* – *rakúsky*, *Šterusy* – *šteruský*, *Štós* – *štósky*, *Vlkas* – *vlkaský* a i.

Od (domácich) miestnych názvov na *-any* sa vzťahové prídavné mená tvoria jednak (podstatne častejšie) variantom *-sky* (s alternáciou začiatkovej samohlásky prípony *a/ia*), a to v prípadoch, ak pred uvedenou príponou stojí krátka slabika, napr. *Bžany* – *bžiansky*, *Čerenčany* – *čerenčiansky*, *Dol'any* – *doliansky*, *Gôtovany* – *gôtoviansky*, *Horn'any* – *horniansky*, *Chmiňany* – *chminiansky*, *Ihľany* – *ihľiansky*, *Jakubovany* – *jakuboviansky*, *Kravany* – *kraviansky*, *Lužany* – *lužiansky*, *Moravany* – *moraviansky*, *Nemešany* – *nemešiansky*, *Olšovany* – *olšoviansky*, *Podrečany* – *podrečiansky*, *Ražňany* – *ražňiansky*, *Smrečany* – *smrečiansky*, *Turany* – *turiansky*, *Vojňany* – *vojňiansky*, *Župčany* – *župčiansky*, jednak (zriedkavo) príponou *-ský* v tých názvoch, v ktorých pred príponou *-any* stojí dlhá slabika, napr. *Stráňany* – *stráňanský*, *Úľany nad Žitavou* – *úľanský* i *žitavskoúľanský*. Variantom *-ský* sa vzťahové adjektíva tvoria priamo aj od tých názvov, v ktorých pred príponou *-any* síce nestojí dlhá slabika, ale ich základ (pred príponou *-any*) je zakončený na spoluhlásku *j*, napr. *Bajany* – *bajanský*, *Vojany* – *vojanský*.

Pri niektorých, najmä domácich miestnych názvoch sa vzťahové prídavné mená netvoria priamo od názvov alebo od ich základu, ale od obyvateľských mien odvodených od týchto názvov príponou *-an*. Základ týchto

názvov (pred obyvateľskou príponou *-an*) sa končí na skupinu spoluhlások alebo na jednu spoluhlásku.

V názvoch, v ktorých pred príponou *-an* stojí dlhá slabika, vzťahové adjektíva sa tvoria variantom *-ský*, napr. *Bátka – Bátčan – bátčanský*, *Hôrka – Hôrčan – hôrčanský*, *Komárno – Komárňan – komárňanský*, *Látky – Látčan – látčanský*, *Mýtina – Mýtňan – mýtňanský*, *Nána – Náňan – náňanský*, *Opátka – Opátčan – opátčanský*, *Riečka – Riečan – riečanský*, *Sása – Sásan – sásanský*, *Šoltýska – Šoltýšťan – šoltýšťanský* (popri podobe *šoltýsky*), *Trnie – Trňan – trňanský*, *Vieska – Viešťan – viešťanský* atď. Variantom *-ský* je vzťahové prídavné meno utvorené aj od názvu, v ktorom pred príponou *-an* síce stojí krátka slabika, ale so zakončením na hrtanovú spoluhlásku *h*, napr. *Šahy – šahanský*.

V názvoch, v ktorých stojí krátka slabika pred slovotvornou príponou *-an*, nastáva alternácia *a/ia* v tejto prípone a vzťahové adjektíva sa tvoria variantom *-sky*, napr. *Brehy – Brežan – brežiansky*, *Bytča – Bytčan – bytčiansky*, *Čaba – Čaban – čabiansky*, *Detva – Detvan – detviansky*, *Figa – Figan – figiansky*, *Geča – Gečan – gečiansky*, *Istebné – Istebňan – istebniansky*, *Jahodná – Jahodňan – jahodniansky*, *Kalša – Kalšan – kalšiansky*, *Lada – Lad'an – ladiansky*, *Maňa – Maňan – maniansky*, *Nižná – Nižňan – nižniansky*, *Ovčie – Ovčan – ovčiansky*, *Polichno – Polichňan – polichniansky*, *Pruské – Prušťan – pruštiansky*, *Ruská – Rušťan – ruštiansky*, *Seč – Sečan – sečiansky*, *Seňa – Seňan – seniansky*, *Šaca – Šačan – šačiansky*, *Teplička – Tepličan – tepličiansky*, *Trenčín – Trenčan – trenčiansky*, *Ubl'a – Ubl'an – ubliansky*, *Voľa – Voľan – voliansky*, *Zubné – Zubňan – zubniansky*, *Ždaňa – Ždaňan – ždaniansky* atď.

Príponou *-(c)ký/-c)ky* sa vzťahové prídavné mená v súčasnej spisovnej slovenčine pravidelne tvoria od miestnych názvov zakončených na spoluhlásky *k*, *g* (po alternácii *c*), resp. ktorých základ sa končí na spoluhlásku *c* (vrátane prípon *-ica*, *-ice*), napr. *Bačkovik – bačkovický*, *Bojnice – bojnický*, *Čierny Balog – čiernobalocký*, *Dechtice – dechtický*, *Gelnica – gelnický*, *Hubice – hubický*, *Ivanice – ivanický*, *Janík – janický*, *Jarok – jarocký*, *Kľak – kľacký*, *Košice – košický*, *Lipník – lipnícky*, *Lok – locký*, *Merník – mernický*, *Michalok – michalocký*, *Nimnica – nimnický*, *Obyce – obycký*, *Otročok – otročocký*, *Podzámčok – podzámčocký*, *Poniky – ponický*, *Rykynčice – rykynčický*, *Senica – senický*, *Turčok – turčocký*, *Valaliky – valalický*, *Žabokreky – žabokrecký* atď.

Pri niektorých typoch miestnych názvov sú v súčasnosti kodifikované a v jazykovej praxi fungujú dve podoby vzťahových prídavných mien – jedna utvorená priamo od názvu, druhá od obyvateľského mena odvodeného od tohto názvu. Sú to názvy, pri ktorých sa v tvorbe vzťahových prídavných mien – z rôznych príčin – uplatňujú dva slovotvorné postupy a zatiaľ ani jeden z týchto postupov nenadobudol dominantné postavenie. Ide o niekoľko názvov patriacich k už uvedeným viacerým typom, ale najmä o takmer celú skupinu názvov zakončených príponou *-ec*, v ktorej iba pri jej podstatne menšej časti je kodifikovaná len jedna podoba prídavného mena.

Pri malom počte názvov sa z dvoch podôb vzťahového prídavného mena ako prvá uvádza podoba utvorená od obyvateľského mena, napr. *Hybe – hybiantsky i hybský*, *Malacky – malačiansky i malacký*, *Osuské – osuštiantsky i osuský*, *Šoltýska – šoltýšťanský i šoltýsky*, *Štrba – štrbiantsky i štrbský*, a ešte pri menšom počte názvov sa kodifikáciou dáva prednosť podobe odvodenej priamo od názvu, napr. *Fulianka – fuliantsky i fuliančanský*, *Lúka – lúcky i lúčanský*.

Pri tých miestnych názvoch utvorených príponou *-ec*, pri ktorých sú v súčasnosti kodifikované dve podoby vzťahových adjektív, sú obe podoby adjektív (s jedinou výnimkou) utvorené priamo od názvu, ale s tým rozdielom, že jedna (uvádza sa ako prvá) príponu *-ec* z miestneho názvu zachováva a vzťahové adjektívum sa tu tvorí príponou *-(c)ký*, druhá príponu *-ec* z miestneho názvu vynecháva a vzťahové adjektívum sa tu tvorí príponou *-ský/-sky*, napr. *Babinec – babinecký i babinský*, *Drienovec – drienovecký i drienovský*, *Jablonec – jablonecký i jablonský*, *Jelšovec – jelšovecký i jelšovský*, *Kamenec pod Vihorlatom – kamenecký i kamenský*, *Klenovec – klenovecký i klenovský*, *Lipovec – lipovecký i lipovský*, *Lošonec – lošonecký i lošonský*, *Lučenec – lučenecký i lučenský*, *Málinec – málinecký i máliniský*, *Pukanec – pukanecký i pukanský*, *Rakovec nad Ondavou – rakovecký i rakovský*, *ondavskorakovecký i ondavskorakovský*, *Slanec – slanecký i slanský*, *Šmigovec – šmigovecký i šmigovský*, *Tisinec – tisinecký i tisinský*, *Trnovec – trnovecký i trnovský*, *Uhrovec – uhrovecký i uhrovský*, *Vavrinec – vavrinecký i vavrinský*, *Žihárec – žihárecký i žihársky* atď.; výnimočný je prípad, keď jedna podoba vzťahového adjektíva je utvorená priamo od názvu, druhá od obyvateľského mena odvodeného od tohto názvu: *Vážec – vážecký i važtiantsky*.

Iba pri nevel'kom počte miestnych názvov utvorených pomocou prípony *-ec* súčasná kodifikácia pripúšťa len jednu podobu vzťahového prídavného mena, a to podobu utvorenú príponou *-(c)ký* od celého miestneho názvu, napr. *Dvorec – dvorecký, Hronec – hronecký, Chlmec – chlmecký, Chrámec – chrámecký, Nižný a Vyšný Lánec – lánecký, Rajec – rajecký, Selec – selecký, Senec – senecký, Slavec – Slavecký, Vechec – vehecký*; naopak, pri dvojslovnom miestnom názve *Kecеровský Lipovec* je vzťahové prídavné meno utvorené príponou *-ský*: *kecerovskolipovský*; podobne sa iba touto príponou vzťahové prídavné meno tvorí aj od cudzích srbských miestnych názvov zakončených na *-ac*, a to tak v ich poslovenčenej podobe so zmenou *-ac* na *-ec*, napr. *Petrovec – petrovský*, ako aj v pôvodnej forme, napr. *Kragujevac – kragujevský*.

Záver. Z uvedeného prehľadu jednoznačne vyplýva, že názov obce *Král'* patrí k tomu typu miestnych názvov (jednoslabičných, zakončených na spoluhlásku), od ktorých sa v súčasnej spisovnej slovenčine vzťahové prídavné mená s úplnou pravidelnosťou tvoria príponou *-ský/-sky*. Vzťahové prídavné meno od miestneho názvu *Král'* má teda systémovo utvorenú, už dávnejšie ustálenú (Slovník slovenského jazyka, 1968, s. 189; Vlastivedný slovník obcí na Slovensku, 1977, s. 88) a aj súčasnou platnou kodifikáciou upevnenú (PSP, 2000, s. 548) podobu *kráľsky*. Neexistujú nijaké dôvody túto pravidelnosť narúšať (vzťahové prídavné meno v podobe *kráľovský* patrí k všeobecnému podstanému menu *kráľ*, čo je iná problematika). Predtým spomenuté obecné periodikum by teda malo mať názov *Kráľske ozveny*.

LITERATÚRA

ONDRUS, Pavel – HORECKÝ, Ján – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.

POVAŽAJ, Matej: Tvorenie obyvateľských mien od slovenských miestnych názvov. In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Ed. K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2000, s. 388 – 396.

Pravidlá slovenského pravopisu. Tretie, upravené a doplnené vydanie. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2000. 592 s.

Slovník slovenského jazyka. 6. Doplnky. Dodatky. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 336 s.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. 2. Red. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1977. 520 s.

DISKUSIE

O konflikte deminutívnych prípon -avka a -ávka/-iavka v štandardizovaných geografických názvoch

IMRICH HORŇANSKÝ

1. V rokoch 1976 – 1981 sa uskutočnila štandardizácia geografických názvov z úrovne podrobnosti Základnej mapy (ďalej ZM) 1 : 50 000 z územia Slovenska a nadväzne na tento krok nasledovala štandardizácia geografických názvov z podrobnejšej úrovne zodpovedajúcej obsahu ZM 1 : 10 000 takisto z územia celého Slovenska. Dovedna bolo štandardizovaných 68 314 geografických názvov (z toho 16 366 názvov bolo štandardizovaných už v rámci ZM 1 : 50 000), ktoré sa publikovali v sérii publikácií pod názvom Geografické názvy okresu... Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky a vydal ich Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky v rokoch 1983 až 1994 (porov. aj Horňanský, 1995). Okrem toho v rokoch 1996 – 2000 bolo štandardizovaných 15 791 názvov trigonometrických bodov z územia Slovenskej republiky (pozri *Názvy trigonometrických bodov z územia Slovenskej republiky*, 2001). Výsledky štandardizačného procesu boli vo vydavateľskej právomoci Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky (pred rokom 1993 Slovenského úradu geodézie a kartografie) v klasickej knižnej forme publikované, a tým ponúknuté verejnosti na využívanie. V súčasnosti je už tento súbor štandardizovaných geografických názvov k dispozícii aj v podobe ovládateľnej počítačom. Tento súbor štandardizovaných geografických názvov umožňuje vykonať rozmanité analýzy, ktorých výsledky môžu potvrdiť smerovanie štandardizačného procesu, prípadne ho poopraviť a môžu mať vplyv aj na kodifikáciu apelatívnej slovnéj zásoby.

2. Je všeobecne známe, že názvy so zakončením *-ava (-avy)* patria do skupiny frekventovaných slovenských geografických názvov. Vyexcerpovali sme názvy napr.: *Bačava, Bajtava, Balgava, Bištava, Blahavy, Bristava, Čuntava, Dehňava, Delava, Drnava, Drndava, Dudava, Dujava, Gortňava,*

Hačava, Hencnava, Hučľava, Hukava, Chanava, Chujavy, Chynava, Kaľava, Klastava, Kujavy, Kylava, Libichava, Litava, Lušťava, Zadné Melkavy, Meltava, Miľava, Mokava, Moldava, Kylava, Ohnavy, Olcnava, Pančava, Podkylava, Pulpava, Rimava, Riňava, Ronava, Roňava, Rupava, Siklava, Silava, Siravy, Sveržava, Šatlavy, Šikšava, Šintava, Šuňava, Trebichava, Udava, Zdychava, Žihľava. Počet týchto názvov geografických objektov v množine analyzovaných 84 105 názvov (68 314 + 15 791) je okolo 2000, čiže 2,38 %. Je zrejmé, že tu ide z hľadiska etymológie pomenovania geografického názvu o heterogénnu množinu viacerých typov názvov. Výrazná je skupina názvov, ktorých etymológia pomenovania je na prvý pohľad slovenská, prípadne slovanská so slovotvornou príponou *-ava*, a to zo substantívneho slovného základu, napr.: *Bebrava, Hlinava, Hrušťava, Ilava, Jelšava, Kačkava, Kolčava, Krčava, Lukava, Olšava, Rudava, Stupava, Svitava, Temrava, Vrbava, Žitava*, z adjektívneho slovného základu, napr.: *Blatnava, Kršňava*, alebo zo slovesného slovného základu, napr.: *Hučava, Myjava, Stretava*. Samostatne stojí málopočetná skupina dvojslabičných názvov na rozdiel od väčšiny názvov tohto typu, ktoré sú trojslabičné, napr.: *Blava, Ptava*. Osobitná je skupina názvov nemeckého pôvodu, napr. *Grinava* (← *Grünau – Zelená niva*), *Lindava* (← *Lindau – Lipová niva*), *Rožňava* (← *Rosenau – Ružová niva*), *Kluknava, Kolkava, Legnava, Lenkava, Lintavy, Richnava, Richňava*. Predmetom nášho záujmu nie sú názvy s príponou *-slav+a*, kde zoskupenie identických koncových hlások *ava* nepredstavuje príponu *-ava*, napr.: *Budislava, Dobroslava, Domoslava, Konislava, Ladislava, Raslava*.

3. Počet geografických objektov s názvami s deminutívnou príponou *-avka*, prípadne *-ávka/-iavka* (*-ávky/-iavky*), je okolo 50, čiže 0,06 % z analyzovanej množiny názvov geografických objektov.

4. Predmetom analýzy bol konflikt deminutívnej prípony *-avka* bez kvantity oproti príponám *-ávka/-iavka* s kvantitou. Preto boli zo skúmanej množiny názvov vylúčené názvy so zakončením *-ava*, ktorých predchádzajúca slabika bola dlhá, napr.: *Čičava, Čírava, Čierdžavy, Čierňava, Dial'ava, Dľžava, Dúbrava, Dúžava, Hušťava, Kotul'ava, Križava, Krútňava, Lietava, Náplavy, Pláňava, Riečavy, Síňava, Slňava, Súšava, Šírava, Šírňava, Šušava, Tiesňavy, Úžavy, Výrava, Výšavy, Zábava, Záprava, Zástava*.

Vyexercovali sme tieto dvojice vzájomne zviazaných štandardizovaných geografických názvov so zakončením *-ava* a *-avka*: *Morava – Moravka*,

Rudava – Rudavka, Žikava – Žikavka, Geravy – Geravka, Likava – Likavka, Krokava – Krokavka, Kokava – Kokavka, Ondava – Ondavka, Oľšava – Oľšavka, Stetava – Stetavka, Tibava – Tibavka, Vislava – Vislavka. V tejto skupine názvov je 12 dvojíc názvov.

Na rozdiel od tejto skupiny dvojíc geografických názvov sme vyexcerpovali aj dvojice vzájomne zviazaných geografických názvov so zakončením *-ava* a *-ávka/-iavka*: *Ilava – Iliavka, Orava – Orávka*, ale aj také názvy, kde základná podoba s príponou *-ava* nie je doložená: *(*Brodava) – Brodávka, (*Carava) – Cariavka, (*Huslava/Husľava) – Husliavky, (*Ležava) – Ležiavka, (*Postava) – Postávka.* V tejto skupine názvov je 7 dvojíc názvov.

V prípade názvu *Trnava* sú prítomné obe deminutívne podoby prípony. Názvy štyroch geografických objektov sú štandardizované v podobe *Trnavka* (vodný tok v okrese Trnava, samota v katastrálnom území Trstín v okrese Trnava, vodný tok v okresoch Trebišov a Košice-okolie a pasienok v katastrálnom území Horná Súča v okrese Trenčín). Na rozdiel od tohto názvu 13 objektov bolo štandardizovaných s dlhou príponou *-ávka* v podobe *Trnávka*; z toho je primárnych 6 názvov, zvyšných 7 názvov je sekundárnych, ktoré rešpektujú skôr štandardizovanú podobu názvu obce, prípadne časti obce (obec a katastrálne územie v okrese Trebišov, obec a katastrálne územie v okrese Dunajská Streda, časť obce Horná Súča v okrese Trenčín, miestna časť a katastrálne územie v okrese Bratislava III, vodný tok v katastrálnych územiach *Dolná Trnávka* a *Horná Trnávka* v okrese Žiar nad Hronom, obec a katastrálne územie *Dolná Trnávka* v okrese Žiar nad Hronom, *Horná Trnávka* – časť obce a katastrálne územie v obci Prestavky v okrese Žiar nad Hronom, vodná nádrž *Horná Trnávka* v okrese Žiar nad Hronom). V skupine 6 primárnych názvov obce prípadne časti obce možno konštatovať, že podoba *Trnávka* je relatívne nová, ktorá nahradila predchádzajúcu štandardizovanú podobu *Trnavka*: obec *Trnávka* v okrese Dunajská Streda od roka 1927, obec *Dolná Trnávka* v okrese Žiar nad Hronom od roka 1920, *Horná Trnávka* – časť obce Prestavky v okrese Žiar nad Hronom od roka 1920, obec *Trnávka* v okrese Trebišov od roka 1973 (celkom čerstvá zmena napriek domácej nárečovej podobe s koncovým *-avka*).

V súčasnosti v katastrálnom území Horná Súča v okrese Trenčín možno hovoriť o drobnej nepresnosti v štandardizačnom procese: časť obce má štandardizovanú podobu *Trnávka* a pasienok má štandardizovanú podobu

názvu *Trnavka* (podľa zásad štandardizácie sa mala pri názve pasienka rešpektovať už štandardizovaná podoba názvu časti obce).

5. Podľa súčasného poznania zákonitostí slovenčiny sa ukazuje, že systémovou je podoba s príponou *-avka*. Alternatívne sa vyskytujúce štandardizované podoby geografických názvov s príponou *-ávka/-iavka* sú dôsledkom dobovej chybnej štandardizácie vykonanej na vtedajšej úrovni poznania systémových zákonitostí slovenského jazyka. Tieto štandardizované podoby názvov reflektujú dobové poznanie systémových prvkov slovenčiny, ktoré bolo medzitým novým poznaním prekonané. Navrhuje sa nahradiť súčasných 8 nesystémových podôb systémovými podobami názvov. V prospech podôb s koncovým *-avka* hovorí aj frekvencia výskytu takýchto geografických názvov: 12 *Trnavka* oproti podobám s koncovým *-ávka/-iavka*: 7 *Trnávka*.

6. Rozdelenie kompetencií na úseku štandardizácie geografických názvov je v zmysle platnej legislatívy diferencované: názvy obcí určuje a mení vláda Slovenskej republiky so súhlasom obce, názvy častí obcí určuje a mení Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky na návrh obce a názvy nesídelných geografických objektov z územia Slovenskej republiky určuje a mení Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky.

7. Analýza štandardizovaných geografických názvov tvorených zakončením *-avka* a *-ávka/-iavka* priniesla poznanie nevhodnej súbežnej nesystémovej aplikácie aj krátkej, aj dlhjej prípony. Tento stav je prejavom konfliktu medzi systémovým prístupom k štandardizácii geografických názvov a prístupom, ktorý uprednostňuje ustálenosť systému štandardizovaných názvov, napriek tomu, že ide o chybný stav. Tento dvojaký prístup nie je zdôvodnený a prispieva k rozkolísavaniu nielen štandardizovaných podôb geografických názvov, ale i k rozkolísaniu apelatívnej slovnej zásoby tohto typu. Žiada sa systémové prvky v slovtvornom procese tohto typu, t. j. zakončenie geografických názvov *-avka*, uplatniť v procese novej štandardizácie doterajších podôb geografických názvov *Trnávka*, *Iliavka*, *Orávka*, *Brodávka*, *Cariavka*, *Husliavky*, *Ležavka*, *Postávka* v podobe *Trnavka*, *Ilavka*, *Oravka*, *Brodavka*, *Caravka*, *Husľavky*, *Ležavka*, *Postavka*. Uplatnenie systémových prvkov musí vychádzať z uvedeného rozdelenia kompetencií na úseku štandardizácie geografických názvov.

LITERATÚRA

Názvy trigonometrických bodov z územia Slovenskej republiky, A 45. Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 2001. 438 s.

HORŇANSKÝ, Imrich: Druhý významný projekt štandardizácie geografického názvoslovia realizovaný. In: Kultúra slova, 1995, roč. 29, č. 2, s. 78 – 83.

Pár poznámok k pomenovaniu Pukanca

MARTIN PUKANEC

V sedemdesiatych rokoch 20. storočia vyšli obidve najzávažnejšie štúdie o etymológii názvu *Pukanec*. Prvú publikoval pukanský rodák Samo Mazúr vo vlastivednej monografii *Pukanec, Pamätnica k 30. výročiu oslobodenia* pod názvom *K pôvodu a významu názvu obce*. Druhá, približne o štyri roky mladšia, pochádza z pera Vlada Uhlára. Má názov *O pôvode názvu Pukanec* a vyšla v *Kultúre slova* v rubrike *Diskusie*. Polemizuje so štúdiou Sama Mazúra a istým spôsobom ju dotvára.

Naším cieľom je pripomenúť oba onomastické príspevky a pridať k nim niekoľko poznámok z histórie, ktoré obom autorom neboli pravdepodobne známe. Týmto článkom chceme nielen prispieť k etymológii ojkonyma *Pukanec*, ale zároveň aj metodologicky upozorniť na dôležitosť štúdia histórie pre isté odvetvia jazykovedy, hlavne pomocnej historickej vedy – genealógie. Genealógia takto pribúda medzi tie nelingvistické disciplíny (pozri Krajčovič, 1983, s. 157), ktoré treba využívať v genetickej toponomastike. Jej využívanie je však okrem toho možné aj v iných jazykovedných oblastiach, napríklad v dejinách jazyka pri vymedzovaní nárečí starej slovenčiny a inde.

Samo Mazúr v spomínanej monografii v kapitole *Miestne názvy* lakonicke píše: „*Pukanec* – názov obce odvodený od predpokladaného osobného mena *Bukanec* a to od osobného mena *Bukan*; osobné meno *Bukan* je na Slovensku v minulosti doložené“ (Mazúr, 1975, s. 309). Širšie to rozoberá v časti *K pôvodu a významu názvu obce*, kde uvádza rozličné názvy obce Pukanec od prvej zmienky v roku 1075 až po zmienku v roku 1877 (pozri Mazúr, 1975, s. 81). My tu uvedieme názvy z monografie I. Bakácsa do 15.

storočia, pretože pre potreby tejto štúdie to dostačujú. Sú to teda tieto podoby pomenovania:

<i>villa Baka</i> 1075	<i>NemethBaka</i> 1466
<i>Bakabanya</i> 1290...	<i>Bakobanya</i> 1470
<i>Nemeth Baka</i> 1310	cives de <i>Pwkanum</i> 1483
<i>Backabanya</i> 1321...	penes <i>Pwkanum</i> , in <i>Pukano</i> , de <i>Pukano</i> 1487
<i>Bakabania</i> 1329...	<i>Pwkancz</i> 1492...
de <i>Pukano</i> 1331	<i>Bukans</i> 1494
<i>Civ. Baka</i> 1338...	<i>Puckantz</i> 1495
<i>Bakanya</i> 1352	<i>Baka Banya</i> 1496
<i>Backabania</i> 1456	<i>Bwka Banya</i> 1496
<i>BakaBanya</i> 1463	atď. (pozri Bakács, 1971, s. 49 – 50).

Z týchto a ďalších dokladov Samo Mazúr vyvodzuje, že prvou podobou názvu bola forma *Baka* s bližším určením *villa*, teda *villa Baka* (1075). Pripomína, že slovom *villa* sa v tom čase označovali vyvinuté dediny, ktoré už mali svoju vnútornú správu, svojho predstaveného a každoročne odvádzali daň do kráľovskej či štátnej pokladnice. Zdôrazňuje tiež, že rok 1075 nie je rokom založenia obce, ale iba rokom, v ktorom sa prvýkrát spomína. Predpokladá, že obec jestvovala prinajmenšom sto rokov predtým, teda približne od druhej polovice 10. storočia (Mazúr, 1975, s. 82). Stopy po obývaní Pukanca, bohatého na nerastné suroviny, predovšetkým zlato a striebro, ostatne prináša aj archeológia, a to dokonca až od mladšej kamennej doby (pozri Hruškovič, 1975, s. 65).

V súvislosti so vznikom podoby názvu *Pukanec* S. Mazúr poukazuje predovšetkým na striedanie začiatočného *B* a *P* v nemeckých, polatinčených i v slovenských podobách. Pripomína pritom, že v reči pukanského nemeckého ľudu sa spoluhláska *b* vyslovovala ako *p*, na čo uvádza doklady z pukanských chotárných názvov: *Štampoch* < *Steinbach*, *Hampoch* < *Hainbach*. Z toho predpokladá, že pôvodná podoba názvu *Pukanec* mohla mať začiatočné *B*, ktoré časom, práve vplyvom výslovnosti nemeckého obyvateľstva, začalo domáce slovenské obyvateľstvo vyslovovať ako *P* (Mazúr, 1975, s. 83).

Predpokladaná polatinčená podoba *Pukanum* (1331, 1483, 1487), ktorá je i priamo doložená vo forme *Pwkanum* (1487), ale rovnako aj neskoršie *Bukanum* (1577) či nelatinská podoba *Pwkan* (1522) mu zas naznačujú, že tu mohla v istom čase jestvovať aj podoba bez prípony *-ec*. Tento predpoklad

S. Mazúra vedie k ďalšej domnienke, a to že pôvodná podoba názvu mohla byť aj *Bukan*. Preto teda odvodzuje miestny názov *Pukanec* od osobného mena *Bukan*, ktoré je na Slovensku doložené v dávnej minulosti (Mazúr, 1975, s. 83). Tu mal pravdepodobne na mysli predovšetkým všeobecne známy zápis mena *Buquen* v *Zoborskej listine* z roku 1111 (porov. Stanislav, 1967, s. 124 – 125).

S. Mazúr ďalej hovorí, že príponou *-ec* sa odvodzujú osobné mená aj od iných osobných mien, napr. *Adam* → *Adamec*, *Gregor* → *Gregorec*, a takýmto slovotvorným postupom mohlo byť aj z osobného mena *Bukan* odvodené osobné meno *Bukanec*, ktoré sa neskôr mohlo stať miestnym názvom *Bukanec* s pôvodným významom „obec Bukancovej rodiny, Bukancových ľudí“. Z podoby *Bukanec* vplyvom nemeckej domácej výslovnosti mohla potom vzniknúť dnešná podoba názvu *Pukanec* (Mazúr, 1975, s. 83 – 84).

Mazúrovmu názoru oponuje Vlado Uhlár, ktorý považuje uvedený „originálny“ výklad za nejasný. V slovenčine sú podľa neho naozaj dobre známe priezviská utvorené z rodných mien príponou *-ec*, ako *Adamec*, *Gašparec*, *Martinec*, *Gregorec*, *Lavrinec*, *Pavlec*, *Štefanec*, *Urbanec*, prípadne aj pomocou privlastňovacej prípony *-in*, ako *Haninec*, *Hanušinec*, *Pavlinec*, *Žovinec* a podobne, ale v zásade správne upozorňuje, že podoba *Pukanec* – *Bukanec* by mohla byť iba antroponymom, priezviskom, no niet paralely, podľa ktorej by sa dalo dokazovať, že ide o miestny názov osady patriacej *Bukanovi* (Uhlár, 1979, s. 83).

V. Uhlár sa nazdáva, že podoba názvu *Pukanec* pravdepodobne súvisí so všeobecným podstatným menom *pukanec*, odvodeným príponou *-ec* z tvaru slovesa *pukať*, t. j. z trpného prídavia *pukaný*. Ako zdôvodnenie takejto etymológie sú mu toponymá *Vršatec*, *Rázsutec/Rozsutec*, *Sivec*, *Lysec*, *Chabenec*, *Lučenec*, ktoré sú motivované podobou, výskytom porastu alebo jeho nedostatkom, prípadne motivácia ich názvu nemusí byť súčasnému používateľovi slovenského jazyka celkom zrejmá. Tak aj miestny názov *Pukanec* môže podľa neho súvisieť s prírodným prostredím osady a jej okolia rozrušeného a potom rozkopaného najprv povrchovou ťažbou slovenského obyvateľstva a potom hlbinnou baníckou činnosťou starých rudníkov a nemeckých haviarov (Uhlár, 1979, s. 84).

Ako doklad pre túto teóriu sa V. Uhlárovi zdá aj jeho dodatočný výskum na onomastickom pracovisku Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV,

pri ktorom našiel názov *Pukanec* pre časť obce v Priechode, osadu s názvom *Pukanec* v Očovej a *Pukanec* na Spiši, ktorý označuje zoraný kopec, kde bol pôvodne majer. Okrem toho našiel aj viacero ďalších toponým (pozri Uhlár, 1979, s. 85). Ďalším dôkazom je mu systém tvorenia starých miestnych názvov odvodených z antroponyma. Z osobného mena *Bukan* by sa podľa toho mohla osada nazývať iba *Bukaň*, z pôvodného *Bukan-iъ*, vo význame „Bukanov dvor“, *Bukanov*, *Bukanová*, ale sotva *Bukanec*, prípadne *Pukanec* (Uhlár, 1979, s. 83).

My sme sa napriek týmto argumentom, ktoré považujeme v podstate za správne, rozhodli vrátiť k staršej etymológii Sama Mazúra a zistiť, kto to vlastne Buquen zo Zoborskej listiny bol.

V Zoborskej listine z roku 1111 sa spomínajú príslušníci nitrianskej aristokracie, z ktorých výraznejšie sa uvádzajú piati: komes Una, komes Bacha a komesi Deda a Cace, bratia žijúci v Nitre vyše osemdesiat rokov, synovia komesa Nitry Buquena (pozri Stanislav, 1967, s. 124 – 125). Latinská podoba ich mien sa všeobecne interpretuje ako *Una*, *Bača*, *Děda*, *Kačä* (lepšie je však *Gečä*; pozri Lukačka, 2002, s. 64 – 66) a *Bukän*.

Zamerať sa v tejto štúdií treba predovšetkým na antroponymum *Bukän*. Toto meno sa vyskytuje v starších stredovekých písomnostiach týkajúcich sa Slovenska niekoľkokrát. Vždy pritom išlo o významného šľachtica a často boli k jeho menu pripojené aj poznámky týkajúce sa jeho príbuzenstva a rodu, z ktorého pochádzal.

Je všeobecne známe, že meno v tom čase plnilo diferenciacnú, ale i identifikačnú funkciu. Takisto je známe, že uzavretie slovanského antroponymického systému spôsobilo, že sa prestali vytvárať nové mená a začali sa používať mená, ktoré už boli v rode známe. Zásada platná u Slovanov i ďalších je, že čím je rod významnejší, tým sú mená exkluzívnejšie a menej časté v iných rodoch (pozri Zelenay, 1994, s. 16 – 18). Túto zásadu môžeme na meno *Bukän* vyskytujúce sa na území severnej „tretiny“ Uhorska pokojne uplatniť.

Nemohlo potom dať na seba dlho čakať zistenie, že Buquen zo Zoborskej listiny môže mať vzťah k takzvaným Bukanovcom (Bökényi) z Čeklísa, bočnej vetve významných svätajurských a pezinských grófov, a napokon, že všetky mená *Bukän* vyskytujúce sa v starých stredovekých písomnostiach patria jednému rodu, a to kniežaciemu rodu Huntpoznanovcov (Hontpázmány), ktorého členovia sú potomkami vojvodov Hunta a Poznana, veľmožov, čo do-

pomohli k trónu uhorskému kráľovi sv. Štefanovi I. Podobne tak aj iné slovenské mená mali v stredoveku u Huntpoznanovcov exkluzivitu a výlučnosť a nenájdeme ich v nijakom inom rode (pozri Zelenay, 1994, s. 17).

Literatúra k rodu Huntpoznanovcov je relatívne bohatá a dostupná (pozri aspoň Nagy, 1988, s. 616 – 622; Wertner, 1891; Karácsonyi, 1901, s. 182 – 239). Rozhodujúci dôkaz, že Huntpoznanovci sú starobyľý slovenský rod siahajúci azda až do obdobia tzv. Veľkej Moravy, podal jazykovedec Juraj Hodál (pozri Hodál, 1946, s. 136 – 164). Najnovšie sa problematikou Huntpoznanovcov zaoberal historik Ján Lukačka vo výbornom syntetickom diele *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku* (pozri Lukačka, 2002).

Keďže existoval na Slovensku ešte v 12. storočí významný slovenský kniežací rod, do ktorého inak patrili aj známe kniežatá Kozma a Mojš zo Zoborskej listiny z roku 1113, núka sa a priori domnieť, že mu mohlo patriť významné banské mesto, ktorým Pukanec bol. Táto domnieť sa ešte zosilní, keď sa pozrieme na zoznam majetkov jednotlivých vetiev tohto rodu, ktoré sú listinne zachytené v 13. storočí. Rodu patrili stovky osád (pozri Wertner, 1892, s. 46 – 53) a v samej Hontianskej župe, do ktorej patril aj Pukanec, mal rod 70 osád, teda takmer celá župa bola jeho majetkom (Hodál, 1946, s. 163 – 164).

Prvý písomný zápis Pukanum ← de Pukano pre obec predtým známu pod názvom Baka a Bakabanya sa nám zachoval z roku 1331. Veľmi zaujímavý je potom fakt, že istá Baka, dnes Paka, v Bratislavskej župe patrila v 13. storočí rodine Bukanovcov (Borovszky, 1900, s. 32), presnejšie v roku 1260 komesovi Bukanovi z rodu Huntpoznan (Jenö, 2000, s. 168). Rovnako aj to, že k roku 1366 sa dozvedáme, že hontianska Baka, dnešné Devičany v bezprostrednom susedstve Pukanca, patrila Huntpoznanovcom (porov. Wertner, 1892, s. 47).

Ak sa zameriame na mená Huntpoznanovcov zo Zoborskej listiny z roku 1111, zaujme nás aj antroponymum Bača. To sa u Huntpoznanovcov vyskytuje veľmi často. Meno Bača, ktoré podľa Hodála pochádza zo staršieho slovenského bak (Hodál, 1946, s. 160), mohlo mať pôvodne podobu Baka a už túto podobu mohli Huntpoznanovci hypoteticky dať hontianskemu banskému mestu. Neskôr ho mohol pomenovať po sebe iný príslušník tohto rodu, a to Bukän. Príponou -ec sa potom tvorí antroponymum Bukänec a z toho toponymum. Alebo inak: toponymum Bukän priberá príponu -ec analogicky ako Chmeľov → Chmeľovec, Hlohov → Hlohovec, Trnov → Trnovec (porov. Mazúr, 1975, s. 84).

Tu musíme mať, samozrejme, na pamäti aj výčitku proti takejto etymológii od V. Uhlára, a to že toponymum Bukānec alebo Bukān nemôže vzniknúť od rovnozvučného antroponyma. To však nie je celkom pravda. Ak by sme aj nebrali za hodnovernú Chaloupeckého a Weingartovu etymológiu názvu Bratislavy Posonium k Poznaň a antroponymu Poznan, ktoré má patriť zakladateľovi rodu Poznanovcov, čo zachránil sv. Štefana pred vzburou a pomohol mu k trónu (pozri Chaloupecký, 1922, s. 219 – 239; Weingart, 1923, s. 701 – 829), tak úplne nevyvrátiteľná je existencia obce s názvom Kozma na juhu Nitrianskej župy začiatkom 13. storočia (pozri Wertner, 1892, s. 50) k častému huntpoznanovskému antroponymu Kozma, ktorá oddávna patrila Huntpoznanovcom (pozri Lukačka, 2002, s. 34 – 35), a teda nijaký Kozmov či Kozmová. Navyše J. Stanislav spomína aj zaniknutú obec Poznan k huntpoznanovskému antroponymu Poznan (pozri Stanislav, 1978, s. 81) a vôbec, takáto tvorba mien nie je v slovanských krajinách neznáma až do súčasnosti (pozri napr. Šmilauer, 1960, s. 320 – 330).

Rovnako druhý argument V. Uhlára, existenciu mnohých toponým Pukanec, možno do istej miery vyvrátiť. Meno Bukān sa totiž nevyskytvalo len u Bukanovcov z Čeklisa, ale aj v ďalších vetvách Huntpoznanovcov: vo vetve šišovsko-hradnianskej, nýrovskej, sečiansko-bučianskej i ambrózovskej (pozri Lukačka, 2002, genealogické tabuľky). Nie je preto celkom vylúčené, že toponým Bukān(ec) mohlo byť viacero priamym pomenovaním po nejakom Bukānovi. Samozrejme, je tu prítomná aj iná možnosť, že nové pomenovania Pukanec vznikli pri osídľovaní zo staršieho sídelného územia na novšie, a to v toponomastike dobre známym prenesením hotového mena (porov. Šmilauer, 1960, s. 20).

Vôbec však nechceme vylúčiť možnosť, že toponymá *Pukanec* mohli vzniknúť od trpného prídavia *pukaný*. Nazdávame sa však, že sa to netýka významného stredovekého hontianskeho banského mesta Pukanec, o ktoré v tejto štúdií išlo. Už a priori možno predpokladať, že o výnosy z tejto obce mohli mať významní Huntpoznanovci záujem. Ich rozsiahla majetková držba v Hontianskej župe od najstarších čias, vlastníctvo Baky v bezprostrednom susedstve Pukanca a fakt, že istý Bukan z rodu Huntpoznanovcov mal ďalšiu Baku v Bratislavskej župe, zdajú sa nám byť dostatočnými argumentmi na priklonenie sa k etymológii pukanského rodáka Sama Mazúra.

LITERATÚRA

BOROVSKY, Samu a kol.: Magyarország vármegyei és városai: Pozsony vármegye. Budapest: Országos monografia társaság, 1900. 754 s.

BAKÁCS, István: Hont vármegye Mohács előtt. Budapest: Akadémiai Kiadó 1971. 480 s.

HODÁL, Juraj: Pôvod, sídla a hodnosť predkov rodu Hunt-Pázmány. In: Historický sborník IV. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 1946, s. 136 – 164.

HRUŠKOVIČ, Viliam: Najstaršie dejiny. In: Pukanec. Pamätnica k 30. výročiu oslobodenia. Martin: Osveta, 1975, s. 65 – 81.

CHALOUPECKÝ, Václav: K nejstarším dějinám Bratislavy. In: Sborník FF UK v Bratislave I. Bratislava a Turčiansky Sv. Martin: FF UK a Matica slovenská 1922, s. 219 – 239.

JENŮ, Hází: Pozsony vármegye középkori földrajza. Bratislava: Kalligram, 2000. 624 s.

KARÁCSONYI, János: A Magyar nemzetsége a 14. Század közepéig. Köt 2. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1901. 500 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: K sémantickej rekonštrukcii najstaršej slovenskej lexiky. In: Jazykovedný časopis 1983, roč. 34, č. 2, s. 156 – 162.

LUKÁČKA, Ján: Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku. Bratislava: Minor 2002. 154 s. + genealogické tabuľky.

MAZÚR, Samo: K pôvodu a významu názvu obce. In: Pukanec. Pamätnica k 30. výročiu oslobodenia. Martin: Osveta 1975, s. 81 – 84.

MAZÚR, Samo: Miestne názvy. In: Pukanec. Pamätnica k 30. výročiu oslobodenia. Martin: Osveta 1975, s. 306 – 312.

NAGY, Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Köt 10. S – Sz. Budapest: Helikon 1988. 944 s.

STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka III. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967. 512 s.

STANISLAV, Ján: Starosloviensky jazyk I. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 372 s.

ŠMILAUER, Vladimír: Osídlení Čech ve světle místních jmen. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1960. 392 s.

UHLÁR, Vlado: O pôvode názvu Pukanec. In: Kultúra slova 1979, roč. 13, č. 3, s. 82 – 85.

WEINGART, Miloš: Bratislava – Pressburg – Posonium. In: Sborník FF UK v Bratislave I. Bratislava a Turčiansky Sv. Martin: FF UK a Matica slovenská 1922, s. 811 – 829.

WERTNER, Mór: Die Grafen von St. Georgen und Bösing. Wien: vlastným nákladom, tlač Carl Gerold's Sohn 1891. 94 s.

WERTNER, Mór: A magyar nemzetségek a XIV. Század közepéig. Számos genealogial táblával. II. kötet. I – Z. Temesvár: Nyomatott a csanád-egyházmegyei könyvsajtón 1892. 464 s.

ZELENAY, Juraj: Genealogické metódy výskumu najstarších rodov. In: Najstaršie rody na Slovensku. Častá-Papiernička 1994, s. 14 – 27.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Máme v slovenčine slovo patora a poznáme jeho význam?

Na takto položenú otázku prevažná časť čitateľov Kultúry slova akiste zareaguje konštatovaním, že do slova, na ktoré sa spytujeme, sa nám votrela pravopisná chyba a že v zmysle fonologického systému spisovného jazyka a pravopisných pravidiel má byť správne napísané v podobe *pätor*. V nej by ho v lexikografických príručkách hľadali tí, čo by chceli zistiť jeho presný význam alebo si overiť správnosť svojej predstavy o jeho obsahu. V Krátkom slovníku slovenského jazyka aj v Synonymickom slovníku slovenčiny by však ich hľadanie bolo bezvýsledné. Ide totiž o expresívny výraz, ktorý do spisovného jazyka vniesli naši starší prozaici, no jeho krajové ukotvenie, štylistická príznakovosť a zriedkavý výskyt aj v umeleckých textoch mu predurčili miesto na okraji slovnej zásoby slovenčiny 20. storočia. Ale kto má možnosť nazrieť do 3. zväzku Slovníka slovenského jazyka, bude v hľadaní úspešný.

Tento doteraz najrozsiahlejší opis slovnej zásoby spisovnej slovenčiny eviduje obidve zvukové podoby. V záhlaví heslovej state uvádza slovo *pätor* a za ním v zátvorke, no už nie polotučne, aj podobu *patora* ako jeho fonetickú obmenu. Výraz hodnotí ako nárečový a pripisuje mu význam „päť detí v rodine“. Takýto výklad významu podopiera dokladmi *Doma ju čaká pätor, ktorú treba nasýtiť* (M. Kukučín) a *patora detí* (F. Kráľ). No pri pozornom čítaní tohto hesla si môže aj bežný, v jazykovede neškolený používateľ slovníkov položiť otázku, prečo sa tu uvedením aj takej zvukovej podoby výrazu, ktorá sa vymyká z fonologického systému spisovného jazyka, narušila formálna stavba heslovej state, keď sa v obdobných prípadoch nepostupovalo rovnako. A kto je ako-tak oboznámený aj so situáciou v slovenských nárečiach, môže sa hneď pozastaviť nad faktom, prečo práve F. Kráľ siahol po „západoslovenskej“ zvukovej podobe *patora*, keď v jeho rodnom liptovskom nárečí v slovách *pät', pätnást', päťdesiat, päťka, pätor-ka, mäso, mäkký, väzeň, vädnúť* a pod. samohlásku *ä* už dávnejšie nahradila samohláska *e*.

Ten, kto sa hlbšie zamýšľa nad slovotvornými zákonitosťami slovenčiny, zas – napríklad v Mistríkovom Retrográdnom slovníku slovenčiny – s prekvapením zistí, že z hľadiska svojej morfológickej štruktúry je slovo *pätora/patora* v našej slovnej zásobe osihotené. Na vyjadrenie skutočnosti, že v rodine je šesť, sedem, osem či ešte viac detí, podstatné mená rovnakej morfológickej štruktúry so základnou číslovkou v slovotvornom základe v slovenčine nemáme, hoci napríklad skupinu troch až ôsmich osôb bežne pomenujeme slovami *trojica, štvorica, päťica, šesťica, sedmica, osmica*.

Ako teda výraz *pätora* či *patora* v staršej slovenčine fungoval, rešpektíve ako v nej prežíva dodnes? Pozrime sa spolu, aké informácie nám o ňom zanechala staršia jazykovedná literatúra, kto a ako ho využíval v umeleckej próze a čo o jeho územnom rozšírení zistili doterajšie nárečové výskumy.

Slovenský slovník z literatúry aj nárečí (1923), ktorý Karel a Miroslav Kálalovci vypracovali „na základe slovníkov, literatúry aj živej reči“, eviduje podoby *patera, patora, päťora(j)* v uvedenom poradí a prisudzuje im význam „množství, hromada dětí, lidí“. Heslo dopĺňa odkaz na jazyk M. M. Hodžu a M. Kukučina, na Diferenciálny slovensko-ruský slovník L. A. Mičátka (1900) a na slovenské údaje v českých slovníkoch J. Jungmanna a F. Š. Kotta.

Ako prvý slovo *patora* lexikograficky spracoval J. Jungmann (1837, s. 43 – 44). Jeho význam vyložil slovným spojením „množstvo dětí“, označil ho za slovakizmus a ako informátora uviedol básnika J. Kollára. F. Š. Kott prevzal Jungmannov výklad i hodnotenie tohto slova do svojho Česko-nemeckého slovníka (1880, s. 510) a následne – v dodatkoch k nemu (1896, s. 271) – heslo *patora* rozšíril o doklad *Tých je hodná patora v dome*, ktorý aj s výkladom „čeliadka domáca, perepút“ citoval zo zbierky prísloví a porekadíel F. Šujanského, uverejnenej v Slovenských pohľadoch (1894, s. 442). Šujanský okrem tejto podoby zachytil aj slovotvorný variant *patoraj*.

Z vety *Velká patora veľa potrebuje*, ktorú A. P. Záturecký pojal do zbierky Slovenské príslovia, porekadlá a úslovía (prvý raz vyšla r. 1897 v Prahe s názvom Slovenská príslovia, porekadla a úslovía), tiež nevyplýva, že by slovo *patora* mohlo mať význam „päť dětí“, ako sa to uvádza v poznámkach k 2. a následne aj k 3. vydaniu tohto diela (1965, 1974). Záturecký pri jeho zostavovaní výdatne čerpal z materiálov F. Šujanského (v Predhovore mu osobitne ďakuje nielen za poskytnutie jeho bohatej zbierky, „ale aj za

ochotne podávané vývody a rady“), a teda mohol si osvojiť z jeho výkladu aj význam slova *patora*, keby ho tak – ako liptovský rodák – už nebol mal vo vlastnom inventári jazykových prostriedkov. Editorka druhého vydania Zátureckého zbierky M. Kosová, ktorá okrem niektorých zásahov do autorovho triedenia materiálu prepracovala aj jeho poznámky (porov. Záturecký, 1965, s. 672), mohla výklad slova *patora* prevziať už z tretieho zväzku Slovníka slovenského jazyka, vydaného r. 1963.

Kartotéka tohto slovníka eviduje zvukový variant *patora* dvakrát – raz z tvorby M. Kukučina (*Príde i s deťmi – s celou patorou – i s mužom*, 1920) a jeden raz z tvorby F. Kráľa (*Čože si počne s patorou detí, keď ju vyhodí na ulicu?*, 1946), na podobu *pätora* sú v nej 4 doklady z Kukučina (*Nemá nič, iba tú pätoru v dome*, 1893; *Doma ju čaká pätoru, ktorú treba nasýtiť, ukojiť a opatrit'*, 1911; *Naša matička zem ... kŕmi na ňadrách ohromnú pätoru, čo pýta a vystíha jest' a jest'*, 1932; *Obec nebude toľkú háved' chovať. Ved' je to tam pätoru, tej treba papy!* 1935) a po jednom z diela F. Kráľa (... *som musel gazdíčiť...*, *aby som vyživil pätoru detí*, 1946), T. J. Gašpara (*No, deti, detúrence – povedal pätoru odkojencov svojich chrčiacich pelikánskych ňadier...*, 1936) a I. Stodolu (*Pani majstrová odvárala halušky... pre toľkú pätoru – okrem domácich trom tovarišom, trom učňom a trom dievkam*, 1968).

V slovenskej lexikografii sa s heslovou podobou *pätora* prvý raz stretáme v Dodatkoch k Slovenskému frazeologickému slovníku, ktorými toto dielo z r. 1931 doplnil sám autor (P. Tvrďý, 1937, s. 121). Význam „hŕba, hromada detí“ potvrdzuje iba citátmi z Kukučinovho diela (*Doma ju čaká pätoru, ktorú treba nasýtiť, ukojiť a opatrit'*; *A vieme, koľko potrebuje toľká pätoru na seba i do seba!*). No podoba *patora* ako slovníkové heslo je o rovných šesťdesiat rokov staršia. Do svojho Slovníka slovenskej, maďarskej a nemeckej reči ho – s nemeckým ekvivalentom „viele kleine Kinder“, čiže „veľa malých detí“ – už r. 1871 zaradil J. Loos (s. 375).

Všimnime si teraz, aký obraz o skúmanom slove poskytujú dialektologické výskumy. Desať rokov po F. Šujanskom uverejnil v Slovenských pohľadoch Samo Cambel-Danielovič (1904) slová z nárečia Slovenskej Ľupče. Skúmaný výraz zaznačil iba vo zvukovej podobe *patora* a pripísal mu význam „domáca rodina čel'adného otca v dobrom smysle“. Rovnaký význam, ale s príznakom pejoratívnosti, prisúdil slovu *perepút'* (c. d., s. 481). Fungovanie slova *patora* vo význame „veľká rodina“ v nárečí Slovenskej Ľupče a okolia o štyri

desaťročia neskôr potvrdil J. Mihál (1941, s. 441) a o ďalších štyridsať rokov ho takto tam – ešte vždy ako živý prvok slovnej zásoby – zaznačil aj externý spolupracovník dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV Teodor Kaliský, od ktorého máme aj túto informáciu: „V tomto slove sa nevyslovuje *ä*, a teda by sa ani nemalo písať *pätora*. A vôbec to neznamená päť detí, ale veľa detí, ba celú rodinu. Poznám slovo *patora* odmala. Rodičia vedeli vysloviť *ä*, lebo pochádzali z dediny, kde sa hláska *ä* neobyčajne ľubozvučne vyslovovala. V slove *patora* však nikdy nevyslovovali *ä*, ale iba pekne *patora*.“ Význam tohto výrazu ilustroval príkladom *Starat' sa o tol'kú patoru* (osem detí), *to nie je maličkosť*.

Aj P. P. Zgúth v Turci bežne používané spojenie *patora d'etí* interpretoval ako „mnoho detí“. V. Vážný v rukopisnom Slovníku turčianskych nárečí pri výraze *patora* uvádza výklad „množství, hromada (děti, lidí)“. V rovnakom význame i zvukovej podobe ho najnovšie zachytil K. Ondrejka v slovníku z Liptovských Sliačov (1997, s. 373) a takto je v kartotéke Slovníka slovenských nárečí doložený aj zo stredného Liptova – porov. *Má celú patoru d'etí* Bobrovec. V tejto súvislosti si pripomeňme, že zvukovú podobu *patora* používal aj M. M. Hodža, a to aj potom, ako v zhode so svojím turčianskym nárečovým povedomím presadil prijatie samohlásky *ä* do vokalického systému „opravenej“ štúrovej spisovnej slovenčiny.

Znenie *pätora*, takisto používané iba vo význame „veľa detí, početná rodina“, nárečový výskum zachytil iba v mikroblasti severne od Banskej Bystrice – porov. *Ďe puojd'eš s tol'kou pätorou?* Staré Hory – a na Orave (p. A. Habovštiak, 1995, s. 212). V tých oravských nárečiach, kde sa samohláska *ä* zmenila na *e*, je zvuková podoba *petora*, napr. *Vieš, čuo je to, chovať tol'kú petoru?* Pucov DK. Na základe týchto informácií by sme teda mohli predpokladať, že podobu *pätora* vniesol do povedomia používateľov spisovného jazyka literárne produktívny dolnooravský rodák M. Kukučín.

Sémantická analýza nárečového materiálu ukazuje, že výrazmi *patora*, *pätora* (→ *petora*) sa význam „päť detí v rodine“ nevyjadruje. Takéto chápanie významu skúmaných slov aj bez širšieho kontextu jednoznačne vylučujú aj niektoré tu citované doklady z umeleckej prózy. Napr. z úryvku z memoárovej prózy I. Stodolu *Náš strýko Aurel* (1968; nateraz posledný doklad na skúmaný výraz v kartotéke Slovníka slovenského jazyka) vyplýva, že ľudí, pre ktorých pani majstrová odvárala halušky, musel byť prinajmenšom

tucet. O matke z románu F. Kráľa Cesta zarúbaná, na ktorú sa vzťahuje citát *Čože si počne s patorou detí, keď ju vyhodí na ulicu?*, sa čitateľ priamo od autora dozvedá, že *okolo nej cupkalo v snehu pol tucta bosých šarvancov*. A napokon, význam „päť detí v rodine“ vylučuje aj spájateľnosť výrazu *patora/pätora* so slovami typu *celá, tol'ká, veľká, hodná, ohromná* a pod.

Z doteraz povedaného vyplýva, že medzi slovami *pätora, patora* a číslovkou *päť* nie je nijaká etymologická súvislosť. O pôvode a konštituovaní základného príznaku „väčšia skupina osôb“ v sémantickej štruktúre tohto výrazu nám môžu niečo napovedať jeho gemerské varianty, ktoré tiež dosvedčujú, že samohlásku *a* v prvej slabike nemožno vykladať ako neskoršiu zmenu samohlásky *ä*, ktorou slovenčina nahradila nosovú samohlásku *ę*. Porovnaj: *Kot prišli do nás, tak celá patoräj, bola jich plná izba* Kokava n. Rimavicou; *A dovedzia mi sem calú patarěj dečí* Kameňany; *Calá patarěj Cigánó bula na placu* Revúca; *Ňevodí mi sem tú patarěj!* Čierna Lehota; *Prišól s caló patarějó* Slavošovce.

Táto slovtvorná podoba, ako aj v Káľalovom slovníku doložený variant *patera* nás vedú k názoru, že v tomto výraze treba vidieť kontinuant z nemčiny prevzatého slova *Batterie* (resp. jeho územného variantu so zakončením na *-ei*) ako názvu vojenského útvaru. Neznelé *p* ho zaraďuje k slovám typu *portviš, patália, patál*, ktoré sa do slovenčiny dostali z nemčiny alebo jej prostredníctvom. Druhotný význam „väčšia skupina osôb“ sa v ňom ustálil rovnakým sémantickým rozvojom ako v podobných slovách z vojenskej oblasti, napr.: *Celí regiment ích tam stáv* Veľké Bielice; *Má calí regiment d'etí* Revúca; *Bulo tam ľudzi cali regement* Studenec.

Na záver konštatujeme, že expresívne slovo *patora* s územnými obmenami *pätora, petora, pataräj, patarěj* a pod. má v slovenčine relatívne malý areál výskytu. Svojím významom „veľké množstvo osôb“ sa zaraďuje do jedného synonymického radu s takými slovami ako *hromada, hrba, húf, kopa, krdeľ, perepút', čeliadka, regiment, rákoš, fúra* a pod. Znenie *pätora* v oravských nárečiach a v niektorých obciach pri Banskej Bystrici mohli nadobudnúť na základe zvukovej príbuznosti s číslovkou *pätoro*. Do prôzy I. Stodolu, T. J. Gašpara a čiastočne aj F. Kráľa sa nenáležitá oravská podoba *pätora* dostala až zásahom redaktorov. A následne vošla aj do Slovníka slovenského jazyka.

Adriana Ferenčíková

LITERATÚRA A PRAMENE

CZAMBEL-DANIELOVIČ, Samo: Z reči slovensko-lupčianskej. In: Slovenské pohľady, 1904, roč. 24, č. 7, s. 477 – 483.

HABOVŠTIAK, Anton: Krátky slovník nárečia slovenského oravského. Bratislava: Print-Servis 1995. 332 s.

Historický slovník slovenského jazyka. 3. zv. O – P. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1994. 656 s.

JUNGMANN, Josef: Slownjk česko-německý. Djl III. P – R. W Praze 1837. 976 s.

KÁLAL, Karel – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica: Nákladom vlastným 1923. 1112 s.

KOTT, František Štěpán: Česko-německý slovník zvláště grammaticko-frazeologický. Díl druhý. N – P. V Praze. Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka 1880.

KOTT, František Štěpán: Příspěvky k Česko-německému slovníku zvláště grammaticko-frazeologickému. V Praze. Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1896.

Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 1987. 592 s.; 4., doplnené a upravené vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s.

LOOS, Josef: Slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči. Pešť: Wilem Lauffer 1871. 652 s.

MIHÁL, Ján.: Zo slovníka nárečia Slovenskej Lupče a okolia. In: Sborník Matice slovenskej, 1941, roč. 19, č. 5 – 6, s. 420 – 455.

ONDREJKA, Kliment: Krátky slovník nárečia slovenského liptovsko-sliačskeho. Bratislava: Print-Servis 1997. 594 s.

ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Osveta 1982. 424 s.

Slovník slovenského jazyka. 3. zv. P – R. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied 1963. 912 s.

Slovník slovenských nárečí. 1. zv. A – K. Red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 1995. 998 s.

ŠUJANSKÝ, František: Niekoľko prísloví a porekadiel. In: Slovenské pohľady, 1894, roč. 14, č. 7, s. 440 – 443.

TVRDÝ, Peter: Slovenský frazeologický slovník. Trnava: Spolok sv. Vojtecha 1931. 387 s.

TVRDÝ, Peter: Doplnky k Slovenskému frazeologickému slovníku. Praha – Prešov: 1937. Nákladom Československej grafickej únie ÚČ. SP.

VÁŽNÝ, Václav: Slovník turčianskych nárečí. Rukopis archivovaný v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV.

ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: Slovenské prísloví, porekadlá a úsloví. 2. vyd. Bratislava: Tatran 1965. 394 s.; 3. vyd. 1974. 760 s.

ROZLIČNOSTI

Estetično?

V statiach o umení, vede, kultúre a ďalších oblastiach a prejavoch ľudskej aktivity sa celkom prirodzene a odôvodnene používajú termíny príslušnej oblasti umenia, vedy, kultúry atď. V stati o divadle to môžu byť termíny *scéna, výstup, dejstvo, dialóg*, v stati o umeleckej literatúre *román, epos, báseň*, v stati o hudbe *koncert, sonáta, fúga* atď. Popri nich sa v každom umenovednom texte, no nielen v ňom, narába aj s termínmi pomenúvajúcimi integrálne danosti a charakteristické vlastnosti konkrétnych objektov. V terminológii filozofie sa pre ne ustálili termíny *kategória* a *príznak*. Spoločnou črtou kategórií a príznakov je to, že „označujú najvšeobecnejšie vlastnosti, resp. javy“ (Horecký, 1976, s. 129). Na pomenovanie kategórií sa používajú konvertované substantíva (porov. *dobry* → *dobro*, *nekonečný* → *nekonečno*, *konkrétny* → *konkrétne* a i.). Pri všetkých adjektívach sa však nedá použiť konverzia bez porušenia kritéria ústrojnosti, ktoré súvisí so systémovým charakterom stavby jazyka a ktoré sa v pomenúvacej praxi uplatňuje ako prvoradé kritérium. S nerešpektovaním kritéria ústrojnosti pri istých pomenovaniach sa pomerne často možno stretnúť v umenovedných statiach, napr.: *Príčinou selektívneho vzťahu je prevaha ideologična nad estetičnom. – Z tretieho obdobia ide o problém ideologična v literatúre* (Literárny týždenník, 23. 2. 2005, s. 8). V oboch prípadoch sa použili neústrojne utvorené pomenovania kategórií. Substantíva *estetično*, *ideologično* predpokladajú odvodzovací základ *estetičný*, *ideologický*, ale ten spisovná slovenčina nepozná. Ústrojný podoby adjektívnych odvođenín od substantív *estetika*, *ideológia* sú *estetický*, *ideologický*, no od adjektív zakončených príponou *-ický* sa konverziou pomenovania kategórií netvorí. Nie sú známe podoby *esteticko*, *ideologicko* alebo potenciálne pomenovania ďalších kategórií, povedzme *komicko*, *tragicko*, *analyticko*.

So zreteľom na to, že na pomenovanie kategórií sa okrem konvertovaných substantív typu *dobro* používajú aj substantivizované adjektíva stred-

ného rodu typu *dobré*, netreba sa brániť ponuke oficiálne zaviesť do umenovednej terminológie ani substantivizované adjektíva *estetické*, *ideologické*. Koniec koncov napríklad v časopisoch venovaných umeleckej literatúre a jej analýze sa substantivizované adjektíva ako pomenovania kategórií vyskytujú hojne: *Rovnako dôrazne ako pri tých spisovateľoch, ktorí už odišli do ďalšej reinkarnácie, pri ich celkovom hodnotení až mučivo „zväzuje“ časové s nadčasovým, estetické s etickým* (Slovenské pohľady, roč. IV. + 121, 2005, č. 2, s. 121). Treba preskúmať aj možnosť použiť substantívum *estetickosť*, *ideologickosť*, a to aj napriek tomu, že substantíva na *-osť* sa uplatňujú prevažne ako pomenovania príznakov (porov. *univerzálnosť*, *diachrónnosť*, *štruktúrovanosť*). V štúdiu, o ktorú sa opiera táto noticka, sa totiž konštatuje, že jednotlivé typy pomenovaní prechádzajú z jednej skupiny do druhej, t. j. že sa používajú zamieňavo. Takéto striedanie je z hľadiska jazykovej kultúry akceptovateľné, z hľadiska pomenovania tolerovateľné. Ani jazykovej kultúre, ani terminologickej presnosti však nevyhovuje zamieňavé používanie ústrojných a neústrojných pomenovacích jazykových prostriedkov (napr. *Od definície komična cez vari všetky smiechové žánre... – K problematike estetickej kategórie komického, ... tamže, č. 3, s. 48*), ktoré sa v textoch o umeleckej literatúre a umení vôbec takisto vyskytuje hojne.

Podoba *estetično* (isteže aj *ideologično*, *komično* ap.) ako pomenovanie kategórie nie je ústrojná. Namiesto nej prichodí do úvahy substantivizované prídavné meno *estetické*, prípadne podstatné meno *estetickosť*, hoci podstatné mená na *-osť* sú predovšetkým pomenovania príznakov.

Ivan Masár

LITERATÚRA

HORECKÝ, Ján: Pomenovania príznakov a kategórií. In: Slovenská reč, 1976, roč. 41, č. 3, s. 129 – 133.

Obetónovať či *obbetónovať* rúry?

V návrhu STN P CEN/TS 14578 *Potrúbné systémy z plastov na zásobovanie vodou alebo na kanalizáciu. Sklené lamináty (GRP) na báze nenasýtenej polyesterovej živice (UP)*. *Odporúčaný postup inštalovania* sa vyskytlo sloveso *obetónovať* v takomto kontexte: *Rúry s menovitou tuhosťou menšou ako SN 1250 nie sú určené na uloženie priamo do zeme. Vždy, keď sa uložia*

do zeme, musia sa obetónovať. Sloveso *obetónovať* je utvorené predponou *o-* z nedokonavého slovesa *betónovať* s významom „stavať, vyrábať z betónu“. Sloveso *obetónovať* nenájdeme ani v Pravidlách slovenského pravopisu (porov. 3. vyd. z roku 2000), ani v Krátkom slovníku slovenského jazyka (porov. 4. vyd. z roku 2003), ani v staršom Slovníku slovenského jazyka (porov. 2. zv. z r. 1960). Tvary slovesa *obetónovať* sa však v jazykovej praxi používajú, ako sme sa o tom presvedčili na webových stránkach. Uvedieme niekoľko príkladov: *Alternatívne je možné technológie umiestniť do plastového kontajnera, ktorý je však potrebné z dôvodu statického zabezpečenia obetónovať. – Pri inštalácii pod úroveň terénu nie je nutné čistiareň obetónovať, postačí obsypanie preosiatacou zeminou. – ... šachta sa obsype jemnou zeminou alebo pieskom. Ak sa na mieste osadenia nachádza spodná voda, šachtu je potrebné obetónovať. – Vystužené steny bazéna slúžia ako stratené debnenie a sú určené na obetónovanie alebo obmurovanie. Treba ešte dodať, že tvar obetónovanie sme našli v Stavebníckom náučnom slovníku. III. Technológia. 2. časť: Stavba objektov a výstavba celkov (Bratislava 1965) v termíne obetónovanie rúr podzemného vedenia.*

Na webových stránkach sme okrem dokladov na sloveso *obetónovať* a jeho tvarov našli aj doklady na sloveso *obbetónovať* a jeho tvary, teda na sloveso utvorené z nedokonavého slovesa *betónovať* predponou *ob-*, napr. *V prípade výskytu spodnej vody je potrebné vaňu lapača obbetónovať. – Nádrže lapačov je potrebné obbetónovať po celom obvode a vyriešiť zakrytie nádrží. – Šachta sa osadzuje na rovnú dosku a obsype, prípadne obbetónuje podľa úrovne spodnej vody. – ... nie je nutné obbetónovanie, stačí len obsypanie.* Ani toto sloveso sa však v našich výkladových slovníkoch ani v Pravidlách slovenského pravopisu zatiaľ neuvádza.

Ako z citovaných dokladov vidieť, v jazykovej praxi sa v rovnakej situácii, na vyjadrenie rovnakého významu používa jednak sloveso *obetónovať* utvorené predponou *o-*, jednak sloveso *obbetónovať* utvorené predponou *ob-*. Pozrime sa bližšie, ktorá z uvedených podôb slovesa je vecne opodstatnená, a to na základe použitej predpony, ktorá modifikuje význam slovesa *betónovať*. Predpona *o-* okrem iného vyjadruje 1. prostú dokonavosť slovesného deja, napr. *okúpať, omlátiť*, 2. nadobudnutie, nadobúdanie istej vlastnosti alebo stavu, napr. *onemieť, očernievať*, 3. dodanie, dodávanie istej vlastnosti alebo veci, vystrojenie, vybavenie niečoho, niekoho istou vlastnosťou alebo vecou,

napr. *osladit'*, *ochladit'*, *osolit'*, *okorenit'*, *oplotit'*, 4. uskutočnenie, uskutočňovanie slovesného deja na povrchu, dookola niečoho, niekoho, napr. *olamovať konáre*, *okresat' brvno*, *omotať*, *omotávať povrazmi*, *obiť strechu plechom*, 5. zasiahnutie, zasahovanie niekoho, niečoho slovesným dejom dookola, po obvodě, na povrchu, napr. *drevo (dookola) ohorelo*, *seno (trocha) oschlo*, *omrzli mi ruky* (porov. Slovník slovenského jazyka, 2. zv., 1960). Predpona *ob-* podľa citovaného slovníka vyjadruje predovšetkým 1. priebeh, uskutočnenie, uskutočňovanie slovesnej činnosti na povrchu dookola alebo na obvodě niečoho, niekoho napr. *obsekat' konáre*, *obstrihať listy*, *obstrúhať paličku*, *oblapiť*, *objať niekoho*, 2. zasiahnutie, zasahovanie niekoho, niečoho slovesným dejom na povrchu, dookola, napr. *hrady obhoreli*, *seno (trocha) obschlo*, 3. pohyb po obvodě alebo okolo niečoho, napr. *obiť*, *obchádzať dvor* atď.

Z načrtnutej významovej náplne predpôn *o-* a *ob-* vyplýva, že zo slovo tvorného hľadiska je na vyjadrenie významu „opatriť betónom dookola, po obvodě niečoho“ možné aj sloveso *obetónovať*, aj sloveso *obbetónovať*. Napriek tomu sa prikláňame k jednoznačnému uprednostňovaniu podoby slovesa s predponou *ob-*, teda podoby *obbetónovať*. K takémuto záveru nás vedie to, že predpona *ob-* zreteľnejšie vyjadruje význam, o ktorý v danom prípade ide, teda „uskutočnenie, uskutočňovanie slovesnej činnosti na povrchu dookola alebo po obvodě niečoho“. Okrem toho takýto záver podporujú aj významovo blízke slovesá používané v stavebníctve a v príbuzných odboroch, ako sú slovesá *obkladať*, *obložiť*, *obmurovať*, *obstavať*, *obsypať*. V nich sa takisto vyskytuje predpona *ob-* a varianty s predponou *o-* nemáme doložené. V dokladoch z webových stránok, ktoré sme citovali, vyskytovali sa tvary sloviess s predponou *ob-*, teda *obsypať* a *obmurovať* (*nie je nutné čistiareň obetónovať*, *postačí obsypanie preosiatou zeminou; sú určené na obetónovanie alebo obmurovanie; šachta sa obsype, prípadne obbetónuje; nie je nutné obbetónovanie, stačí len obsypanie*). Sloveso *obbetónovať* sme odporúčali dôsledne používať aj v návrhu citovanej normy STN P CEN/TS 14578 a bude vhodné ho zachytiť aj v ďalších vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu a Krátkeho slovníka slovenského jazyka.

Matej Považaj

SPRÁVY A POSUDKY

Pochvala za dobré vyučovanie slovenčiny

[VYSTRČILOVÁ Daniela a kolektív detí: *Tajuplné príbehy z nášho mesta*. Topoľčany: Tristanpress, spol. s r. o. 2004. 57 s.]

Hodiny slovenského jazyka môžu žiakov priťahovať, odpudzovať, prípadne sa žiaci môžu ľahostajne správať k predmetu, ktorý bol, je a vždy bude kľúčovým predmetom vo vzdelávaní a výchove na všetkých základných školách na Slovensku. Knižička *Tajuplné príbehy nášho mesta* (ďalej TP) ukazuje, ako sa iniciatívny učiteľ môže pričiniť o budovanie kladného vzťahu k predmetu, ktorému sa síce všeobecne prisudzuje prívlastok kľúčový, ale mnohé deti ho nemajú rady. Je to zborník slohových prác žiakov Základnej školy na Škultétyho ulici v Topoľčanoch na tému, ktorú školám ponúkol denník Pravda v rámci súťaže *Čarovný príbeh 2003*. Triedna učiteľka a zároveň učiteľka slovenčiny* zapojila do tejto súťaže žiakov svojej triedy, a tak sa zrodila milá knižka, ktorú vypevnil na cestu privetivým príhovorom sám primátor Topoľčian (s. 4). Z toho možno dedukovať, akú váhu mesto pripisovalo tejto publikácii, a hádam aj to, že v Topoľčanoch mala značný ohlas. V tejto správe priblížime obsah TP, nazrieme do štruktúry publikácie a pozrieme sa na text z hľadiska jazykovej kultúry.

Obsahom jednotlivých príspevkov sú jednak reálne zážitky žiakov, jednak príbehy, udalosti, deje, legendy, ktoré si žiaci vymysleli alebo o nich počuli, resp. čítali a počuté alebo prečítané samostatne spracovali. Všetky sa vzťahujú na Topoľčany a najbližšie okolie a zväčša stoja na báze putovania a hľadania odpovede na otázku, ktorú organizátorka výpravy „na chrbte zlatej hviezdy“ (s. 12) sformulovala takto: *Stále mi to nedalo pokoja a vždy som pri pohľade na erb nášho mesta rozmýšľala, prečo je na ňom len jed-*

* Pani Mgr. Daniela Vystrčilová. Vyslovujeme jej poďakovanie za podrobné informácie o realizácii edičného zámeru.

na hviezdíčka. Sama. Taká opustená... Rozhodla som sa, že spolu s mojimi žiakmi zistíme, ako náš znak vznikol, čo vyjadruje (s. 4). Odpoveď na danú otázku žiaci hľadali na rozličných miestach Topoľčian, predovšetkým na vynovenom námestí so žabou fontánou, na zreštaurovanej radnici, v renovovanom peknom barokovom kostole, na kalvárii, na Topoľčianskom hrade a, pravdaže, v literatúre týkajúcej sa Topoľčian. S ňou sa vyrovnávala predovšetkým organizátorka nezvyčajného bádania.

Takto rámcovo načrtnutý obsah sa skrýva v dvojakých textoch TP odlišených aj graficky. Kurzívou je vytlačený text vedúcej výpravy. Je to kultivovane napísané uvádzajúce a sprevádzajúce slovo, ktorým sa akoby mimovoľne odovzdávajú poznatky o dejinách mesta: ... *Neodmysliteľnou súčasťou nášho mesta je rieka Nitra, na brehu ktorej už v deviatom storočí vznikla osada našich predkov* (s. 6). V inom kurzívovom texte je údaj o prvej listinnej zmienke o Topoľčianskom hrade (s. 12), v ďalšom o Topoľčanoch ako o trhovom meste – trhy sa tu konali oddávna (s. 28), ešte v ďalšom sa spomína starobyľý kostol z 13. storočia, ktorý po požiari prestavali na barokový chrám, aký vidíme na námestí aj dnes (s. 42) atď. Z toho sa ukazuje, že zapojenie do súťaže a príprava publikácie boli nielen hrou, ale aj prostriedkom na rozširovanie poznatkov o priestore, v ktorom sa deti pohybujú.

Nosnou časťou TP sú však nekurzívové texty, ktoré napísali žiaci. Majú formu lineárneho rozprávania a viaceré sú zrkadlením čitateľského zážitku z čítania klasických slovenských rozprávok. Aj v textoch topoľčianskych žiakov sa pohybujú alebo spomínajú tradičné rozprávkové bytosti (vodník, Popoluška, víla atď.), aj v nich je zjavný zápas dobra so zlom, aj v nich sa zlé často obracia na dobré. Dikcia textov je takisto rozprávková, veď ako sa už naznačilo, viaceré sú vlastným prerozprávaním počutej alebo prečítanej známej rozprávkovej predlohy (pozri s. 14, 44 a i.) alebo imitáciou rozprávky vzniknutej z vlastnej predstavivosti, ako je napr. v rozprávaní o vnučovanej kúpe zimnej čiapky, namiesto ktorej si fabulistka vynútila kúpu klobúka: „*No dobre, kúpim ti ho, ale budeš ho nosiť!*“ / *Zašli sme ešte k dedkovi, kde som si klobúk hneď vyskúšala. A zrazu sa stalo niečo zvláštne...* (s. 30).

Vplyv klasickej rozprávky na školákov fabulistov vidieť aj na vstupných a záverečných vetách v ich rozprávaní. V podstate sú to varianty všeobecne známeho *Bol raz/Bola raz/Bolo raz* (*Bol pekný deň a ja som išiel k rieke Nitre chytať ryby*, s. 8; *Raz sme sa s kamarátkou vybrali na topoľčiansky*

jarmok, s. 32; *Bolo leto a ja som išiel k starej mame*, s. 36), resp. variety nostalgických povzdychov, že rozprávka sa už končí, a obligátnych mravo-učných ponaučení vyplývajúcich z jej deja: *Rozlúčila som sa so smutným topoľčianskym vodníkom a so zadumanou myslou som sa pobrala domov* (s. 10). – *Odprisahali sme si, že už nikdy nepôjdeme samy do kaštiel'a* (s. 19). Zreteľné črty rozprávkovej dikcie má aj text medzi úvodom a záverom rozprávania. Podobne ako v klasických rozprávkach sa uplatňuje najmä objektívne poradie východiska a jadra výpovede – jadro predchádzajúcej výpovede sa stáva východiskom nasledujúcej výpovede: *Bolo leto a ja som išiel k starej mame. Práve chystala niečo chutné a ja som jej chcel pomôcť. – Poslala ma do pivnice, aby som jej doniesol zaváraninu. V pivnici bola veľká tma...* (s. 36).

Je povzbudivé konštatovať, že texty topoľčianskych školákov vo vysokej miere spĺňajú požiadavky jazykovej kultúry. Treba za tým hľadať tradičnú prácu učiteľa slovenčiny – opravu písomných prác. Pozoruhodné je, že do štýlu a výstavby textu pani učiteľka zasahovala minimálne. V textoch sa uplatňuje výlučne spisovná slovná zásoba, stavba viet a súvetí je prehľadná s jasnou vetnou perspektívou, nadväznosť jednotlivých textových segmentov je logická a podporuje celkovú súdržnosť textu. Pomerne časté sú jednočlenné vety vyjadrujúce tajomné diania (*vtiahlo ma, straší*), ktoré sú vlastne neodmysliteľným rozprávkovým výrazivom.

Zo slovnej zásoby osobitne vyzdvihujeme spojenie *prehnať psa* (s. 46), ktoré je spisovným náprotivkom nespisovného *venčiť psa* (porov. spojenia *ísť prehnať psa – ísť venčiť psa*). Za pozornosť stojí náležité používanie interpunkčných znamienok vrátane úvodzoviek v priamej reči – všetko je v súlade s poučkami Pravidiel slovenského pravopisu.

Posudzovateľ textu má však poukázať aj na prípadné nedostatky, ktoré sa z pohľadu školáka nemusia javiť ako nedostatky. Ako vecne nepresné hodnotíme spojenie *kopať lopatou* (s. 30), keďže lopata nie je nástroj na kopanie, lež na prekladanie sypkého materiálu (pravda, lopatou možno niekedy aj hľbiť, napr. jamu). Dlhšie obdĺžnikové sedadlo pre viacero osôb v lodi kostola sa volá *lavica*, nie *sedadlo* (s. 46); sedadlá sú okolo obetného stola a sedia na nich kňaz a miništranti. V Topoľčanoch v blízkosti rieky nie sú kopce, preto vyjadrenie *severný kopec pri rieke Nitre* (s. 34) nie je celkom priliehavé. Medzi jazykové nedostatky patrí nenáležité používanie slovíec

končiť, začať: *Ked' začala hubová sezóna...* (s. 12) – správ. *ked' sa začala; Deň pomaly končil* (s. 19) – správ. *Deň sa pomaly končil*. Takýchto prípadov však nie je veľa, takže ich možno vysvetliť ako oslabenú pozornosť pri korektúre textu. Vo vetnom segmente ... *tohoto podujatia sa zúčastnili aj Nemci...* (s. 48) treba opraviť tvar genitívu ukazovacieho zámena (má byť *tohto*) a zmeniť slovesnú väzbu (správ. *na tomto podujatí sa zúčastnili...*). Spojenia slov obsahujúce bližšie špecifikované pomenovania sa podľa najnovších pravopisných pravidiel píšú bez spojovníka (teda nie *pirátik-čertík*, s. 6; *vrecia-žochy*, s. 28).

Dodajme napokon, že TP je publikácia ilustrovaná celostránkovými farebnými obrázkami, ktoré namaľovali sami autori textu. Ilustrácie publikáciu nielen skrášľujú, ale v nej aj supľujú názvy jednotlivých príspevkov. Preto názvy príspevkov síce nevelmi chýbajú, no sotva možno predpokladať, že verbálne pomenovanie príspevku spolu s obrázkom by sa chápalo ako duplicita. Hľadanie výstižného pomenovania príbehu sa mohlo využiť ako nevyhnutná súčasť práce s textom podporujúca vynachádzavosť a tvorivosť.

Zapojením detí do celoštátnej literárnej súťaže iniciatívna učiteľka slovenského jazyka úspešne splnila obidva ciele základnej školy, t. j. vzdelávať aj vychovávať. Učila deti písomne zaznamenávať ich pozorovania, t. j. učila ich slohovať a súbežne s tým láske k rodnej reči (vzdelávací cieľ). Vzbudila záujem o mesto, v ktorom deti žijú, o jeho pamätihodnosti a prírodné krásy, učila vážiť si domovinu (výchovný cieľ). To všetko osnovala na osvedčenom pedagogickom princípe schola ludus (škola hrou). Vydanie TP vnímame ako chvályhodný aj nasledovaniahodný pedagogický výkon.

Ivan Masár

Nový terminologický slovník

[GREGOVÁ, Renáta – RUSNÁK, Juraj – SABOL, Ján: Interpretácia textov elektronických masových médií. Stručný terminologický slovník. Prešov: Acta Facultatis philosophicae Universitatis Prešovensis 2004. 155 s.]

Kým v tradičnej terminologickej teórii i praxi sa najväčší dôraz kládol a kladie na pojmovú stránku termínu a na jeho zaradenie do systému pojmov

v danom vednom odbore a tomu sa prispôboval aj spôsob vymedzenia, definovania termínu, v recenzovanej publikácii sa za hlavný cieľ pokladá osvetliť využívanie termínov – pojmov v texte. V tomto zmysle treba chápať aj titul publikácie. Podľa titulu by totiž malo ísť o interpretáciu textov používaných v masmédiách, ale v skutočnosti sa tu neinterpretujú nijaké texty, len sa poukazuje na pojmovú stránku takýchto predpokladaných textov. Táto základná orientácia na textovú problematiku sa však prejavuje už v samom „technickom“ spracovaní „stručného terminologického slovníka“, ako sa charakterizuje v podtitulku knihy.

Vo výkladoch k zaradeným termínom sa často podáva aj informácia ničím neprispievajúca k správne mu pochopeniu daného pojmu – termínu. O čo sa totiž obohatí poznanie čitateľa, ak sa v hesle *rozhlas* dozvie, kedy sa začalo vysielat' v Pittsburgu, v Prahe a napokon aj v Bratislave? Tá istá výhrada platí aj o paralelnom hesle *televízia*, hoci sa tu venuje zvýšená pozornosť situácii na Slovensku. Je tu teda zrejmy prechod od čisto terminologického slovníka k encyklopedickému slovníku. Ide tu nepochybne o zámerný prechod, lebo sa veľmi výrazne realizuje napr. zahrnutím takých encyklopedicky – vôbec nie terminologicky – spracovaných hesiel, ako sú napr. *humor*, *film*, *hrdina* a mnohé ďalšie.

Z naznačeného encyklopedického charakteru vyplývajú aj niektoré textové či jazykové javy, ktoré sú v danej situácii či danom kontexte nadbytočné. Ak je napr. celkový výklad zameraný na elektronické médiá, je nadbytočné pri jednotlivých heslách uvádzať túto príslušnosť *expressis verbis*, teda napr. *metafora v mediálnom texte*, *mýtus v mediálnom texte*, *imidž v médiách* a mnohé ďalšie.

Iný typ nadbytočnosti sa prejavuje v definíciách výslovným upozorením, že ide o označenie. Napr. *mediá – v teórii komunikácie označenie všetkých prostriedkov umožňujúcich prenos informácie* – veď tu už zo zaradenia daného výrazu do slovníka vyplýva, že ide o označenie. Preto by stačilo povedať, že *mediá sú prostriedky na prenos informácie*. Niekoľko ďalších príkladov: *koncesionár – označenie pre evidovaného držiteľa povolenia, licencie, koncesie – evidovaný držiteľ*; *meme – termín používaný v moderných teóriách vytvárania, šírenia a spotreby mediálnej kultúry na označenie jednotiek kultúrneho významu, ktoré v sebe nesú kultúrne myšlienky – stručnejšie jednotky kultúrneho významu, nosiče kultúrnych myšlienok*.

Už zo samého faktu zozbierania a výkladu pojmov – termínov v danej oblasti vyplýva aj kodifikačný charakter takejto publikácie. Recenzovaná Interpretácia textov rešpektuje vo všeobecnosti platnú kodifikáciu, pridŕža sa riešenia navrhnutého v Pravidlách slovenského pravopisu (ďalej PSP), napr. v pripúšťaní dvojtvarov typu *šou, show*, ale popri *hardware* sa už neuvádza PSP kodifikovaná podoba *hardvér, spiker* podľa PSP, ale *mainstream publications* len v anglickej podobe. Za primerané pokladáme pokusy o štýlové či štylistické hodnotenie niektorých termínov ako hovorových napr. *demo* popri *demonahrávka, diskdžokej* – žánrovo zafarbené označenie proti spisovnému *diskotekár*.

Celkove možno recenzovanú publikáciu charakterizovať ako pozorne spracované dielo z hľadiska jazykového i grafického, nehovoriac o vynikajúcom obsahovom zhrnutí množstva poznatkov o takej modernej disciplíne, ako je štylistika textu. Za prínos treba pokladať aj bohatý súpis termínov v anglickom znení i mnohé výklady o skratkách. Nemalo by sa tu pomýšľať na nové pomenovanie tohto odboru – napr. masmediálna textika?

Ján Horecký

Dokončený obraz šarišských nárečí

[BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nářečí. Prešov: Náuka 2004. 350 s.]

Šarišské nárečia, oddávna (najmä pre svoju centrálnu polohu) považované za najtypickejšie východoslovenské nárečia, patria u nás k najdôkladnejšie preskúmaným a vedecky spracovaným nárečiam. Zaslúžili sa o to viacerí autori (zo starších napríklad S. Cambel, J. Fedák, A. Kellner, Z. Stieber, I. Kotulič a iní), najmä však Ferdinand Buffa, dlhoročný pracovník (istý čas aj vedúci) dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave, v súčasnosti žijúci v šarišskej metropole Prešov. Tento rodák (1926) z hornošarišskej obce Dlhá Lúka (dnes súčasť Bardejova) sa výskumu nárečí rodného kraja sústavne venuje už viac ako

polstoročie a publikoval o nich celý rad závažných prác venovaných analýzam rôznych stránok ich jazykového systému, charakteristike ich doterajšieho vývinu, vnútornej diferenciacie, vzťahov k ostatným východoslovenským dialektom i slovenským nárečiam vôbec a nárečiam susediacich slovanských jazykov.

Na potvrdenie uvedeného konštatovania a na vytvorenie predstavy o šírke Buffovho prínosu do vykreslenia obrazu šarišských nárečí žiada sa tu spomenúť aspoň niektoré z jeho prác. Z tých na samom začiatku jeho činnosti na poli slovenskej dialektológie to bolo najmä monografické spracovanie dialektu rodnej obce Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese (1953); kniha sa na celé desaťročia stala obľúbenou príručkou a ešte aj dnes slúži ako nenahraditeľná pomôcka študentom slovakistiky, osobitne na východnom Slovensku, pri spracúvaní ich diplomových prác zameraných na výskum a opis rodného nárečia. Svoje bádania F. Buffa potom rozšíril na celú oblasť šarišských nárečí a získané poznatky postupne spracúval a publikoval v množstve vedeckých štúdií a odborných článkov o rôznych znakoch a osobitostiach týchto dialektov. Časť z výsledkov týchto bádání spracoval aj vo významnom diele slovenskej dialektológie – štvorzväzkovom Atlase slovenského jazyka, ktorého tretí zväzok pripravil sám (1978, 1981) a na príprave prvého zväzku (1968) participoval ako spoluautor. Syntézu výsledkov mnohoročných výskumov predstavuje kniha o šarišskej nárečovej frazeológii (1994), a najmä veľká monografia Šarišské nárečia (1995; ich prvá verzia vyšla v štyroch častiach časopisecky už v rokoch 1972 – 1974), podávajúca najdôležitejšie poznatky o hláskoslovnej, tvaroslovnej, slovotvornej, syntaktickej a lexikálnej diferenciacii celej šarišskej nárečovej oblasti. Týmito prácami sa F. Buffa k splneniu svojho prvotného zámeru – vykresliť komplexný obraz o pôvode, vývine a súčasnom stave svojich rodných šarišských nárečí – síce veľmi priblížil, ale za splnený ho ešte považovať nemohol; chýbal mu k tomu totiž ešte jeden dôležitý krok – lexikografické spracovanie slovného bohatstva týchto nárečí ako presvedčivého svedectva o rozmanitosti života a veľkej tvorivosti šarišského ľudu v dávnejšej i nedávnej minulosti.

Vďaka svojej obdivuhodnej vytrvalosti a pracovitosti F. Buffa úspešne zvládol aj túto nesmierne náročnú úlohu. Na svojom šarišskom slovníku pracoval celé desaťky rokov a do tlače ho mal pripravený už pred viacerými rokmi, no vydať sa mu ho podarilo (na vlastné náklady) až teraz.

Jeho *Slovník šarišských nářečí* vyšiel na sklonku minulého kalendárneho roka vo vydavateľstve *Nauka* (Gustáv Moško) v Prešove. Ako svoj slovník správne a výstižne charakterizuje sám jeho autor v *Úvode*, ide tu o typ výberového, svojím spôsobom čiastočne historického, pritom diferenčného, čiastočne aj výkladového a dokladového abecedného slovníka, v ktorom je modernými lexicografickými metódami (na rozdiel napríklad od nedávno vydaného *Východoslovenského slovníka* O. R. Halagu a rôznych tzv. „slovensko-nárečových“ slovníkov, spracovaných a vydaných laikmi, nespĺňajúcich z tohto hľadiska neraz ani elementárne kritériá) spracovaná typická šarišská apelatívna nárečová slovná zásoba (okolo 20 000 heslových slov, navyše mnoho rôznych variantov týchto slov).

Charakter výberového a čiastočne historického slovníka má analyzované dielo preto, že autor doň – z pochopiteľného dôvodu daného obmedzeným rozsahom práce – nezaradil jednak novšie prevzatia zo spisovného jazyka, jednak mnohé z rôznych derivátov heslových slov (napríklad deminutíva, augmentatíva, prechýlené názvy a i.). Navyše sa pri výbere slov zameriaval najmä na slová súvisiace s tradičnou, špeciálnou materiálnou a duchovnou ľudovou kultúrou, z ktorých mnohé sú dnes už iba súčasťou pasívnej slovnej zásoby (označujú už zaniknuté reálie), teda na slová bežne používané v šarišských nárečiach v prvej polovici minulého storočia. Okrem materiálu získaného vlastným dlhoročným terénnym výskumom F. Buffa pri príprave slovníka výberovo využil aj bohatý fond svojho bývalého pracoviska a niekoľko diplomových prác študentov Prešovskej univerzity. To nepochybne posilňuje mieru vedeckej spoľahlivosti a presnosti ním prezentovaného nárečového lexikálneho materiálu.

Spôsob spracovania materiálu v tomto slovníku prezrádza, že F. Buffa tu jednak nadväzuje na doterajšie skúsenosti našej nárečovej lexicografie (napr. na svoje vlastné spracovanie nárečovej lexiky vo vyššie spomenutej monografii nárečia rodnej obce, ale aj na metodiku uplatnenú v prvom zväzku *Slovníka slovenských nářečí*, ktorého je takisto spoluautorom), jednak prezentuje niekoľko nových, pri spracovaní nárečovej lexiky u nás doteraz nevyužívaných prvkov. Takýto prístup si na jednej strane vyžiadala určitá špecifika materiálu, zozbieraného z pomerne veľkého, vnútorne výrazne diferencovaného nárečového areálu, na druhej strane autorova snaha o čo najväčšiu mieru úspornosti, aby sa na obmedzenom priestore spracovalo čo najviac lexikálnych jednotiek.

Uvedieme niekoľko príkladov. F. Buffa vo svojom šarišskom slovníku popri tzv. hlavných heslách (slovách s najväčším územným rozšírením alebo reprezentujúcich typickú stredošarišskú oblasť) uvádza aj niektoré slovo-
tvorné a tvaroslovné varianty týchto lexém (označuje ich ako spoluheslá), ale ich hláskoslovne odlišné podoby zaznamenáva len v prípadoch, ak majú charakter lexikalizovaných jednotiek (ako určité zvláštnosti vyskytujúce sa na relatívne väčších oblastiach), resp. aj vtedy, ak podoby s „nešarišskou“ hláskoslovnou zmenou majú značné územné rozšírenie. Tento postup treba označiť za nepochybne správny, lebo uvádzaním všetkých systémových hláskoslovných variantných podôb heslových slov vyskytujúcich sa na menších, pritom okrajových oblastiach (dobře známych z podrobného opisu hláskoslovej diferenciácie celej nárečovej oblasti vo vyššie spomínanej monografii *Šarišské nárečia*), by sa slovník zbytočne zaťažil množstvom nepodstatných a nepotrebných údajov.

Ako základné a najčastejšie hláskoslovné podoby slov teda záujemca o šarišskú nárečovú slovnú zásobu v Buffovom slovníku celkom prirodzene nájde podoby považované za typické pre tento nárečový areál, t. j. podoby reprezentujúce centrálnu oblasť šarišských nárečí (širšie okolie Prešova). Ide o podoby s realizovanou systémovou zmenou $e > i$ (*bili* – nie *bjeli*, *beli*) a $o > u$ (*hura* – nie *hvora*, *hora*), so zachovanou spoluhláskou *ch* (*chiža* – nie *hiža*) a s mäkkými konsonantmi *ś*, *ź* (*śeno*, *źima* – nie *šeno*, *žima*), ďalej podoby typu *kosc* (nie *kojsc*, *kośc*), *streda* (nie *štreda*) a *zamek*, *skurečka* (nie *zamok*, *skuročka*). Avšak ako spoluheslá autor – nazdávame sa, že odôvodnene – popri typických stredošarišských formách zaznamenáva aj slová s takou inou systémovou hláskoslovnou zmenou, ktorá sa vyskytuje na značne veľkej oblasti, teda popri podobách typu *pisec*, *vľisc*, *ňisc* a *zo*, *zodrec*, *vo*, *vohnac* aj podoby *pesc*, *vľesc*, *ňesc* a. *ze*, *zedrec*, *ve*, *vehnac*.

Ako je známe, na riešenie otázok transkripcie nárečového materiálu v lexicografickej práci takého druhu, aký reprezentuje aj tento hodnotený Buffov šarišský slovník, t. j. v slovníku určenom nielen na vedecké účely, ale aj pre širšiu kultúrnu verejnosť, neexistujú všeobecne platné pravidlá. Autori si z viacerých možností vyberajú tie, o ktorých si myslia, že najlepšie vyhovujú ich zámeru podať tento materiál na jednej strane čo najprístupnejšie, zároveň tak, aby sa v čo najväčšej miere zachytili typické hláskoslovné javy prezentovaného nárečia. Podobne ako iní autori aj F. Buffa si zvolil kom-

binovaný spôsob zápisu, teda taký, v ktorom sa popri prvkoch fonetického pravopisného princípu využívajú aj niektoré prvky iných princípov (v jeho prípade najmä prvky morfonologického a gramatického princípu). Napr. foneticky sa zaznamenávajú výsledky znelostnej asimilácie iba uprostred slova (*otkukac, modľidba*) a na jeho začiatku (*fčera, fša*), zatiaľ čo koncová párová znelá spoluhláska sa ponecháva v neasimilovanej podobe, a to nielen v samostatne uvádzaných slovách (*had, prah*), ale aj v ich medzislovnej pozícii (*kus ďalej, nad poscil*); podobne výsledky splyývavej výslovnosti sa rešpektujú iba v rámci slova (*drustvo, ľucki* „ľudský“), no nie v medzislovnej pozícii (*od tebe, jak kvitně*); nevyužívajú sa špeciálne znaky pre rozličné pozičné varianty hlások ani pre zložkové litery *ch, dz, dž*; mäkkosť konsonantov *t', d', ň, l'* sa označuje aj v ich postavení pred prednými samohláskami; predložky *s, z, zo* sa zaznamenávajú tak ako v spisovnom pravopise, teda s uplatnením zásady gramatického princípu (*s* v spojení s inštrumentálom, *z, zo/ze* v spojení s genitívom), no nazdávame sa, že fonetický zápis by v tomto prípade bol výstižnejší, lebo by sa ním zachytil výrazný diferenčný jav šarišských nárečí, a to, že (na rozdiel od spisovného jazyka) v nich k znelostnej asimilácii predložky *s* pred znelými spoluhláskami dochádza aj v jej postavení pred tvarmi osobných zámen (*zo/ze mnu, z ňu, z nami*).

Charakter diferenčného, výkladového a dokladového slovníka svojej najnovšej vedeckej práci sám jej autor správne pripisuje na základe toho, že významy heslových slov a spoluhesiel sa tu vysvetľujú jednak (najčastejšie) spisovným ekvivalentom, niekedy (pri pomenovaniach špeciálnych reálií) však stručnými výkladmi, pričom sa tieto výklady dopĺňajú bohatým (čo je osobitne cenné) dokladovým materiálom reprezentovaným rozličnými typickými voľnými spojeniami a frazeologickými slovnými spojeniami.

Dôverná znalosť materiálu umožnila autorovi podať pri každom heslovom či spoluheslovom slove aj jeho dôkladnú formálnu a inú charakteristiku – príslušnými kvalifikátormi precízne označuje ich slovnodruhovú zaradenie, štylistickú platnosť i jednotlivé formy ich výskytu. V súvislosti s použitým typom písma však možno mať určitú výhradu. Zatiaľ čo pre gramatické a štylistické kvalifikátory autor použil zaužívaný drobnejší typ malých písmen (napr. *čast.* = častica, *pejor.* = pejoratívny výraz), pre skratky lokalizačných údajov (celý Šariš F. Buffa rozdelil na jedenásť menších oblastí) sa vari zbytočne použili veľké písmená, čím tieto údaje nadobudli podobu

zaužívaných iniciálových skratiek viacslovných vlastných mien (napr. severošarišská oblasť sa označuje skratkou SŠ, stredošarišská skratkou STRŠ atď.). Nazdávame sa, že použitie takých podôb skratiek, aké nachádzame v *Slovníku slovenských nárečí (sšar, stršar)*, by šarišskému slovníku nebolo nijak neuškodilo, skôr naopak, bolo by mu na osoh.

Slovníkové spracovanie šarišskej nárečovej lexiky F. Buffa v závere svojho slovníka ešte dopĺňa stručnou, no výstižnou charakteristikou tejto lexiky. V kapitolke s názvom *Zaujímavosti o šarišských nárečiach* podáva záujemcovi o ňu základné informácie o jej genetickom pôvode, o jej diferenciácii z hľadiska expresivity, z chronologického, štruktúrneho a geografického hľadiska a pridáva aj porovnanie šarišskej nárečovej frazeológie s frazeológiou spisovnej slovenčiny.

Buffov šarišský nárečový slovník znamená cenný prínos nielen do nášho slovakistického jazykovedného výskumu, ale svoju nespornú vedeckú hodnotu má aj zo širšieho slavistického hľadiska. Prináša totiž vedecky spoľahlivo zachytený a precízne spracovaný nárečový materiál z oblasti, na ktorej sa reč slovenského (šarišského) ľudu po celé stáročia vyvíjala v úzkom kontakte s rečou obyvateľstva iného jazykovo-etnického (rusínskeho a poľského) pôvodu. To, samozrejme, našlo svoj odraz na celkovej podobe šarišských nárečí – vrátane ich bohatej a rozmanitým spôsobom diferencovanej slovnej zásoby –, o čom presvedčivé svedectvo podáva práve vydaný šarišský slovník.

Ladislav Bartko

KS

SPYTOVALI STE SA

O výslovnosti priezviska Garros. – Zo Slovenského rozhlasu v Bratislave sa nás v čase konania medzinárodných majstrovstiev Francúzska v tenise spytovali, ako sa má správne vyslovovať priezvisko francúzskej osobnosti Roland Garros, po ktorej sú pomenované tenisové dvorce v Paríži, na ktorých sa každoročne konajú medzinárodné majstrovstvá. V praxi elektronických médií sa totiž vyskytuje jednak výslovnosť s koncovým *s*, teda [garos], jednak výslovnosť bez tohto koncového *s* v podobe [garó], resp. [garo]. Z webových stránok sme získali informáciu, že Roland Garros bol francúzsky pilot, ktorý tragicky zahynul v prvej svetovej vojne.

Vo francúzštine platí všeobecná zásada, podľa ktorej sa koncové *s* nevyslovuje. Táto zásada sa uplatňuje aj vo vlastných menách, ako je to napríklad v krstných menách a priezviskách *Camus* [vysl. *kamü*], *Degas* [vysl. *dega*], *Dumas* [vysl. *düma*], *Jules* [vysl. *žül*], *Marais* [vysl. *maré*], *Nicolas* [vysl. *nikola*], *Rabelais* [vysl. *rablé*], resp. v geografických názvoch *Arles* [vysl. *arl*], *Nantes* [vysl. *nant*], *Moulins* [vysl. *mulén*], *Poitiers* [vysl. *puatijé*] atď. Uvedená zásada však neplatí bezvýnimočne. Sú mená a geografické názvy, v ktorých sa koncové *s* vyslovuje, napr. *Duras* [vysl. *düras*], *Funés* [vysl. *fünés*], *Mendés* [vysl. *mendes*], resp. *Arras* [vysl. *aras*], *Lens* [vysl. *láns*], *Sens* [vysl. *sáns*]. Tieto aj ďalšie mená a geografické názvy možno nájsť v práci K. Sekventa *Ako používať francúzske vlastné mená v spisovnej slovenčine* (Prešov 2002). Medzi takéto mená a geografické názvy patrí aj priezvisko *Garros*, v ktorom sa koncové *s* vo výslovnosti zachováva, teda vyslovuje sa [garos]. Overili sme si to vo vysielaní francúzskej televízie a túto výslovnostnú podobu zaznačuje aj K. Sekvent v citovanej práci.

Možno ešte doplniť, že priezvisko *Garros* sa v slovenčine skloňuje podľa vzoru *chlap*, v genitíve a akuzatíve má tvar *Garrosa*, v datíve a lokáli tvar *Garrosovi* a v inštrumentáli tvar *s Garrosom*. Preto sú správne aj vyjadrenia *na tenisových dvorcoch Rolanda Garrosa* [vysl. *garosa*], *turnaj Rolanda Garrossa*.

Matej Považaj

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (26)

čiernosť -ti ž. zried. vlastnosť toho, čo má čiernu al. tmavú farbu; op. bieleosť: *výrazná čiernosť vlasov; čierne trička pránim stratili svoju sýtu čiernosť*

čiernota -ty -not, **černota** -ty -nôt ž.

1. čierne al. tmavé sfarbenie; čierna al. tmavá farba; syn. temnota, čerň: *hustá, nepreniknuteľná čiernota; čiernota očí; vstúpili do čiernoty jaskyne; mesiac zašiel, obklopila ho čiernota; svet sa farbilo do tmavomodra a ďalej do čiernoty; Prišiel pán z Harkáňa, celý bol v čiernom, len sa tak od černoty leskol. [Ťažký]; Majster farbilo čizmy. Sú čierne, ale takto nadobudnú ešte väčšiu čiernotu. [Rakús]*

2. hovor. niečo nedovolené, nezákonné, robené potajomky (obyč. o nelegálnom podnikaní, obchodovaní, o nezdanených príjmoch ap.): *prekvitajúca čiernota; za čiernotu dostal pokutu; nie je v tom nijaká černota; čiernota nesie so sebou veľké riziko; vďaka černotám si naplnil vrecká; ak pristúpíte na čiernotu, vzdávate sa možnosti reklamácie; Živnostníkov pravidelne kontrolujú a čiernotu sankcionujú. [Sme 2001]; Výchádzame z optimálneho predpokladu, že v čiernotách nelieťa aj významná časť koalície. [Profit 1998]*

3. stav smútku, beznádeje: *premohla ho bezútešná čiernota; Pomohol si od svojich psychických čiernot. [Pc 1998]*

čiernučký, čiernulinký -ká -ké príd. expr. majúci sýtu čiernu farbu: *čiernulinké psíča; dieťaťko s čiernučkými kučierkami; Idem bližšie, a to taký čiernučký macko, asi dvojročiačik, si tam sedí. [Pc 1998]*

čierny¹ -na -ne 2. st. černejší príd.

1. majúci farbu ako sadza; op. biely: *čierne oči, vlasy; čierny oblek, klobúk; čierna mačka; čierny kôň* → i fraz.; *čierne topánky; čierna limuzína; čierne bodky na bielom podklade; čierne šachové figúrky*; astron. *čierna diera* hypotetické vesmírne teleso s takou veľkou gravitáciou, že z neho nemôže uniknúť hmota ani svetlo → i fraz.; *čierne teleso* idealizované teleso, ktoré úplne pohlcuje žiarenie všetkých vlnových dĺžok dopadajúce na jeho povrch; *čierny trpaslík* hviezda nevyžarujúca energiu, lebo je v najnižšom energetickom stave; div. *čierne divadlo* v ktorom čierno odetí herci, neviditeľní na tmavom pozadí, pohybujú neživými predmetmi; hut. *čierne kovy* železo, mangán a chróm; hist. *čierny pluk* elitné žoldnierske vojsko kráľa Mateja Korvína (názov podľa farby oblečenia); šport. *čierny pás* znak najvyššieho stupňa zdatnosti v džude al. v karate; poľov. *čierna zver* diviacia; bot. *baza čierna* *Sambucus nigra*; *ľuľok čierny* *Solanum nigrum* liečivá bylina; zool. *vrana čierna* *Corvus corone*; *labuť čierna* *Cygnus atratus*

lexikalizované spojenia: *čierne uhlie* kamenné uhlie s vysokým stupňom zuhoľňenia; *čierna metalurgia* hutníctvo železa a ocele; publ. *čierne zlato* uhlie, ropa; *čierny prach* (v minulosti) typ pušného prachu, ktorý sa vyrábala z draselného liadku, síry a dreveného uhlia; *čierny Peter* a) kartová hra b) jedna karta tejto hry → i fraz.; *čierny bod* znak záporného hodnotenia určitej aktivity, resp. absencie aktivity (obyč. v nižších ročníkoch školy) → i fraz.; *čierni baróni* v 50. rokoch vojaci základnej služby pokladaní za politicky nespoľahlivých, odvelení do pomocných technických práporov (názov podľa čiernych výložiek); *muž v čiernom* a) publ. rozhodca b) príslušník bezpečnostnej služby; *čierny šerif* príslušník bezpečnostnej služby

2. majúci tmavé zafarbenie, tmavší odtieň; syn. tmavý: *čierny chlieb* op. biely; *čierne pivo* op. svetlé; *čierne ríbezle; čierne korenie; čierne mraky, chmáry* → i fraz.; *čierny les* tmavý, hlboký; *mať čierne kruhy pod očami; Iní by ťa zdrali, až by si bol čierny*. [Jarunková] pokrytý modrinami a podliatiami; pren. *vrátili sa z dovolenky čierni* opálení

lexikalizované spojenia: *čierna technika* elektrotechnické spotrebné výrobky, pre ktoré je charakteristický tmavý dizajn (napr. televízory, kamery, zvukové prijímače al. prehrávače, videoprehrávače ap.); *čierna kuchyňa* a) menšia miestnosť bez okien s ohniskom na varenie a pečenie b) kuchyňa v poľnohospodárskej domácnosti slúžiaca na prípravu krmiva pre dobytok a domáce zvieratá; *čierna hodinka* (príjemné) posedenie v prítmí; *čierna káva* bez

mlieka op. biela; *čierny čaj* fermentovaný; *čierne Vianoce* bez snehu

3. ktorý je plný nešťastia, smútku, obáv; syn. smutný, chmúrny: *čierny deň, rok*; *čierne predtuchy, predstavy*; *čierna zvesť*; *čierna skúsenosť*; *čierna kapitola dejín*; *čierne výhľady do budúcnosti*; *preťať čiernu sériu zápasov* neúspešnú; *Pohľad na lopaty v aute mi vnukol tie najčernejšie myšlienky*. [Slobodník]; *Skutočnosť vôbec nie je taká čierna, ako ju maľujú predkladatelia návrhu zákona*. [Inet 2003]

lexikalizované spojenia: *čierny piatok* deň burzovej krízy (podľa toho, že prvé burzové krízy nastali vždy v piatok); *čierna smrť* stredoveký názov plúcného moru; *čierny kašeľ* ochorenie charakterizované zápalom dýchacích ciest s dráždivým až záchvatovitým kašľom; *čierna kronika* zaznamenávajúca tragické udalosti (spravidla špeciálna rubrika v periodikách)

4. symbolizujúci smrť, úmrtie, smútok; syn. smútočný: *list s čiernou obrubou*; *vyvesiť čiernu zástavu*; *nosiť čiernu stužku*; *chodiť v čiernom* na znak smútku po zosnulom blízkom človeku; *čierny anjel* posol smrti; *Smrť! Dáma čiernym flórom zastretá*. [Stacho]

5. nevyhovujúci požiadavkám spoločenských noriem najmä z hľadiska morálky, etiky; syn. nemorálny, nečestný, zlý: *čierne úmysly, skutky*; *ľudia s čiernym svedomím*; *čierne prsty* zlodejské; *Ľudia zdanlivo stvorení na obraz Boží, a v skutočnosti, pod kožou a vo svojom čiernom srdci vrahovia, zločinci, lúpežníci*. [Jašík]

lexikalizované spojenia: *čierna kniha* zachytávajúca rozličné podoby chýb, omylov, nesprávnych postupov, nepravostí, krívd, zločinov ap.; *čierna mágia* využívanie, uskutočňovanie magických postupov, zvyčajne so zameraním na zlé ciele al. na ovplyvňovanie udalostí v prospech vykonávateľa či objednávateľa; *čierna omša* obrad, na ktorom sa uctieva satan

6. ktorý nie je dovolený; ktorý prináša nelegálny zisk; ktorý využíva nedovolené postupy na vlastné obohacovanie, pokútny: *čierna práca, mzda*; *čierna stavba, výrobná*; *čierna skládka*; *čierna jazda*; *čierne kontá*; *robiť čierne zásoby, rezervy, fondy*; *čierna ekonomika* nelegálne výrobnobchodné aktivity; *čierne peniaze* nadobudnuté nelegálnou činnosťou, napr. pašovaním drog; *čierny obchod, trh* a) nelegálny, tajný, objavujúci sa najmä v období cenovej kontroly a pridelového systému b) obchod so zakázaným tovarom, napr. so zbraňami, drogami, mimo bežnej obchodnej siete; *čierny alkohol* dovezený, vyrobený načierno; *čierny softvér* využívaný bez zapla-

tenia; *čierny pasažier* bez cestovného lístka; *čierny obchodník* ktorý tajne obchoduje, šmelinár; *čierny odberateľ elektriny* odoberajúci elektrinu mimo elektromera

7. znásobujúci negatívnu vlastnosť niečoho zlého, veľmi veľký: *čierna zrada*; *čierna beznádej*; *čierna škrvna dejín*; *prepadať najčiernejšiemu pesimizmu*; *čierna priepasť nebytia*; *čierna mora*; *Pokúšalo ma aj čierne zúfalstvo*. [Johanides]; *Padla na nich čierna tieseň*. [Pastirčák]; *Zachvátil ma taký čierny, obrovský smútok*. [J. Andričík]

8. hovor. patriaci k černochoch, k príslušníkom negroidnej rasy, černošský: *čierni otroci*; *čierny študent, taxikár*; *čierny Američan* americký černochoch, Afroameričan; *talentovaní čierni autori*; *čierny básnik, režisér, dramatik*; *čierna manekýnka*; *Básnik sa usiloval prekonať zložité hranice medzi čiernou a bielou Amerikou*. [LT 1998]; polit. *Čierna moc* afroamerické hnutie za občianske práva; *Čierni panteri* radikálna organizácia amerických černochoch

lexikalizované spojenia: *čierny kontinent* Afrika; *čierna poézia, hudba* vytvorená černochochmi

9. hovor. patriaci k Rómom, príslušníkom etnickej skupiny indického pôvodu rozptýlenej po celom svete, rómsky: *spolužitie bielych a čiernych obyvateľov*; *adoptovali si čierne dievčatko*; *čierna kapela*; *V detskom domove vyrastajú spolu biele aj čierne deti*. [Pc 1999]

10. založený na útočnom nacionalizme, na rasovej neznášanlivosti, sympatizujúci s nimi; symbolizujúci fašizmus, rasizmus, útočný nacionalizmus, fašistický, rasistický: *čierny teror*; *niekto úmyselne vzbudzoval dojem, že je tu nová čierna totalita*; *Červená diktatúra nie je produktom a výsledkom diktatúry čiernej*. [Lipták]

terminologické spojenia: *Čierna Hora* krajina v južnej Európe pri Jadranskom mori, Čiernohorská republika; geogr. *Čierne more* vnútropevninové more medzi juhovýchodnou Európou a Malou Áziou; *Čierny Váh* vodný tok prameniaci pod Kráľovou hoľou a po spojení s Bielym Váhom vytvárajúci rieku Váh; *Čierne pleso* malé morénové jazero na východnom úbočí Vysokých Tatier; *čierna skrinka* a) záznamové zariadenie o priebehu letu, palubný zapisovač, novšie aj o priebehu jazdy automobilu, motorky b) kyb. označenie systému, pri ktorom sú známe len vstupné a výstupné premenné, ale nie je známa vnútorná štruktúra c) publ. záznamník (v niektorých médiách), kde sa

občania môžu vyjadriť k aktuálnemu daniu v spoločnosti; lit. *čierny humor* vyvolávajúci smiech prostriedkami, ktoré vo svojej podstate vôbec nie sú smiešne (drastickými, tragickými ap.), situácie dovádzajúci až do absurdity; *čierny román* založený na využití fantastiky, iracionálnych, ezoterických, mystických a strašidelných motívov, román hrôzy; div. *čierna groteska*, *komédia* využívajúca prvky čierneho humoru; publ. ekon. *čierne čísla* kladné, op. červené

prirovnania *čierny ako atrament/ako kavka/ako kolomaž/ako kominár/ako noc/ako sadza/ako smola/ako vrana*; *čierny ako Cigán/ako černocho* a) tmavej pleti b) opálený;

frazeologizmy: *čierna ovca* [rodiny, kolektívu] nepodarený člen; *čierna dieťa* miesto, kde sa všetko stráca; *čierna pani* smrčka; *čierne chmáry*, *mraky* ťažkosti, problémy; iron. *čierny bod* záporné hodnotenie (obyč. nadriadenou inštanciou); *čierny kôň* tajný tromf, favorit; *čierny Peter* niečo negatívne, napr. dlh, ťažká úloha, ohrozenie, nešťastie; *ani biele, ani čierne* nevýrazné, ani také, ani onaké; *byť na čiernej listine* na zozname ľudí, ktorí sú zvyčajne pokladaní za nevyhovujúcich, nezodpovedných, nebezpečných, vinných ap., al. na zozname podozrivých, zakázaných vecí; *čierna zem ho kryje/pokryva* je pochovaný; *dívať sa na svet čiernymi okuliarmi* al. *vidieť svet cez čierne okuliare* hodnotiť všetko pesimisticky; *leží v čiernej zemi* v hrobe; *kresliť/malovať niečo čiernymi farbami/v čiernych farbách* opisovať priveľmi nepriaznivo, pesimisticky; *mať/dat'/dostať niečo čierne na bielom písomne*; *napísať niečo čiernou kriedou do komína* o niečom málo významnom; *potme je každá krava čierna* potme je všetko rovnaké; *prepadnúť sa pod čiernu zem* stratiť sa, zmiznúť; *robiť z čierneho biele*, *z bieleho čierne* zámerne veci prekrúcať, pokladať zlé za dobré a naopak; *rozoznať biele od čierneho* rozlíšiť pravdu od nepravdy, dobré od zlého; *trafiť do čierneho* vystihnúť podstatu; *vidieť všetko v najčiernejších farbách* bezútešne; *vidieť veci v čiernom svetle* horšie, ako v skutočnosti sú; *znosiť niekoho pod čiernu zem* veľmi skritizovať;

povra: *Cez cestu mu prebehla čierna mačka* postihne ho nešťastie

čierny² -neho pl. N. -ní m

1. hovor. človek tmavej pleti patriaci k negroidnej rase, černocho: *bieli si privykli na čiernych a naopak*

2. hovor. príslušník etnickej skupiny indického pôvodu rozptýlenej po celom svete, Cigán, Róm: *žijeme stovky rokov vedľa seba, bieli a čierni, alebo čierni a bieli, to je úplne jedno; Na ulici sa neraz mlátia čierni s bielymi, v detskom domove sú však čierni i bieli ako brat a sestra, ako súrodenci.* [Pc 1998]

3. šach. kto hrá čiernymi šachovými figúrkami; op. biely: *čierny stratil pevné postavenie; čierny má dobré vyhliadky na obranu; po úvodnom ťahu čierneho si biely vynúti remízu*

4. stúpenec režimu založeného na diktatúre, na potláčaní občianskych slobôd, na útočnom nacionalizme, fašista, rasista: *Neviem, koho sa mám báť, čiernych či červených?* [Ťažký]

Marta Zamborová

Z JAZYKOVÝCH RUBRÍK

Spotrebný či spotrebiteľský úver

JÁN HORECKÝ

Odpovedať na otázku, či je správne pomenovať istý druh úveru ako *spotrebný úver* alebo ako *spotrebiteľský úver*, vyžaduje predovšetkým osvetliť slovotvornú povahu týchto prídavných mien, lebo obidve prídavné mená sú slovotvorne i významovo správne. V prídavnom mene *spotrebiteľský* sa príponou *-ský* naznačuje, že ide o vzťah k spotrebiteľovi. A spotrebiteľ je ten, kto niečo spotrebúva, využíva na uspokojovanie svojich potrieb. V prídavnom mene *spotrebný* prevláda nie vzťah k slovesu *spotrebovať*, *spotrebúvať*, ale k podstatnému menu *spotreba*. Je tu presne taký vzťah ako k protikladnému podstatnému menu *výroba*. Môžeme zostaviť elegantnú a pritom logicky správnu úmeru: slovo *spotrebný* sa má k slovu *spotreba* tak ako slovo *výrobný* k slovu *výroba*. Z týchto poznámok azda dostatočne zreteľne vyplýva záver, že úver sa síce týka spotrebiteľa, ten ho berie a využíva vo svoj prospech, ale na prvom mieste tu ide o vzťah k spotrebe, teda k vlastnému účelu úverovania, poskytovania či brania úveru. O prvotnosti tohto vzťahu svedčia aj pomenovania niektorých iných druhov úveru. Napríklad na realizáciu investovania sa berie *investičný úver*, na udržiavanie podniku v prevádzke sa berie *prevádzkový úver*. Aj týmito príkladmi sa podľa našej mienky potvrdzuje, že úver sa v danom prípade týka nie osoby, ale predmetu. Preto môžeme odporúčať podobu *spotrebný úver*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 1. 2. 2002)

Čítanie cudzojazyčných skratiek

JÁN KAČALA

Nový dôvod na uvažovanie o čítaní cudzojazyčných skratiek nám dala reklama propagujúca novú bankovú inštitúciu pod názvom *HVB* [há-vé-bé] *Slovakia*. Pozoruhodné na reklamnom texte je to, že rozhlasový či televízny divák sa ani nedozvie plný názov tejto bankovej inštitúcie, dozvie sa iba o skratke, a to z jej anglického znenia [ejč-ví-bí], podľa ktorého časť Slovákov vonkoncom nevie zrekonštruovať názov *HVB*. Pri anglickom znení skratky teda nastáva úplná bariéra v schopnosti identifikovať hláskovú aj písomnú podobu skratky, pričom táto bariéra je spôsobená veľkým rozdielom medzi hláskovou a písomnou podobou skratky v angličtine. Táto bariéra sa veľmi jednoducho odstráni tým, že sa cudzojazyčná skratka prečíta po slovensky [há-vé-bé], teda tak, ako to má byť, keď takáto skratka funguje v slovenskom texte. Takýto jednoduchý spôsob výslovnosti je daný stavom v našom jazyku, kde platí zásada, že jednej hláske zodpovedá jedno písmeno, a preto píšeme tak, ako vyslovujeme. Táto zásada v našom jazyku platí oddávna a uplatňuje sa i pri rozhodujúcej väčšine cudzojazyčných skratiek, napríklad *USA* [u-es-a], *GSM* [gé-es-em], *PhD.* [pé-há-dé], ako aj pri skratkových slovách typu *radar*; *laser* a pod. Ako vidno, v jazykovej kultúre sa žiada rešpektovať ustálené domáce zásady a nie mechanicky prenášať výslovnostné zásady z iného jazyka do slovenčiny.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 4. 2. 2002)

Retardér je spomaľovač

MATEJ POVAŽAJ

Najmä v našich sídliskách sa môžeme častejšie stretnúť so zvýšenými priečnymi pásmi cez cestu zhotovenými z kovových dielcov, z betónu alebo z asfaltu, ktorých cieľom je prinútiť vodičov motorových vozidiel znížiť rýchlosť v sídlisku, kde sa pohybuje veľa chodcov. Tieto zariadenia sa niekedy označujú z francúzštiny prevzatým slovom *retardér*, ktoré má však

pôvod v latinčine, v latinskom slovese *retardo, retardare* s významom „zdržiavať, zmierniť, zmiernovať“. V slovenčine poznáme priamo z latinčiny prevzaté podstatné meno *retardácia* s významom „zdržiavanie, spomalenie, spomaľovanie, oneskorenie, oneskorovanie“. Od neho je utvorené prídavné meno *retardačný* s významom „spôsobujúci spomalenie, spomaľovací“, napr. *retardačný vplyv*, aj sloveso *retardovať* a prídavné meno *retardovaný* známe napr. zo spojenia *retardovaný vývin*. Je celkom prirodzené, že okrem prevzatého slova *retardér* sa na pomenovanie zariadenia slúžiaceho na zníženie rýchlosti motorových vozidiel na niektorých cestách, teda na ich spomalenie, vytvoril aj názov z domácich zdrojov. Odvodzovacím základom sa stalo sloveso *spomalit'*, resp. jeho nedokonavá podoba *spomaľovať*, pričom sa siahlo za príponou *-č*, ktorou sa často tvoria názvy vecí a nástrojov, napr. *prerušovať* – *prerušovač*, *usmerňovať* – *usmerňovač*, *uvolňovať* – *uvolňovač*, *zosilňovať* – *zosilňovač* a rovnako aj *spomaľovať* – *spomaľovač*. Popri prevzatí slova *retardér* môžeme teda používať aj domáce slovo *spomaľovač*, ktoré možno v istých situáciách aj uprednostňovať.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 11. 2. 2002)

Prezentovať, nie uprezentovať

IVAN MASÁR

Slovná zásoba slovenčiny obsahuje bezpredponové aj predponové slovesá. Ak si vyberieme daktoré bezpredponové sloveso a pridáme k nemu rozličné predpony, dostaneme slovesá s iným významom, napr. *niest'* – *odnieť*, *preniesť*, *naniest'*, *zaniest'*, *prednieť*, *uniesť*, *priniesť*, *vyniesť*; alebo *šiť* – *prišit'*, *prešit'*, *ušiť*, *našiť*, *zašiť*, *obšit'*, *došiť*, *vyšiť*. Takéto prípady navodzujú predstavu, že tvorenie predponových slovies je bezproblémové a celkom mechanické. V skutočnosti je však len veľmi živé a produktívne, pričom v jednotlivých prípadoch treba použitie predpony zvážiť. Malo sa tak urobiť vo vyjadreniach *odkomunikovať informáciu*, *vynegociovať výhody*, *vydeblokovať pohľadávky*, *zadotovať skrachované firmy*, *uprezentovať naše výrobky*, *odselektovať nečistoty z kúpeľa* a v mnohých iných. Tu nie je jas-

né, aký nový význam má napríklad predponové sloveso *uprezentovať* oproti bezpredponovému slovesu *prezentovať*. Bolo by chybné odôvodňovať jeho použitie potrebou signalizovať dokonavý vid. Sloveso *prezentovať* je totiž obojvidové, dokonavé aj nedokonavé. Platí to aj o slovesách *komunikovať*, *deblokovať*, *dotovať* a ďalších. V médiách nápadne pribúdajú predponové slovesá, no nie všetky sú potrebným prírastkom do spisovnej slovnice. Je to preto, že v porovnaní s predponovými náprotivkami nemajú nový významový prvok, a potom aj preto, že význam predpony a význam odvodzovacieho základu nie sú vždy zlučiteľné.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 15. 2. 2002)

Ombudsman – verejný ochranca práv

MATEJ POVAŽAJ

V elektronických a tlačových médiách sa v súčasnosti často stretáme so slovom *ombudsman*. Hovorí sa napr. *o potrebe ustanoviť ombudsmana*, *o kandidátoch na funkciu ombudsmana*, *o voľbe ombudsmana*. Slovo *ombudsman* má pôvod vo švédčine a odtiaľ sa dostalo do viacerých jazykov. Ide o slovo skladajúce sa z dvoch častí, z časti *ombud* s významom „zástupca, zástanca“ a z časti *man* s významom „muž“. Pomenúva sa ním splnomocnenec s rozsiahlou právomocou riešiaci rozličné sťažnosti v oblasti občianskych záležitostí, resp. ochrana ľudských práv a slobôd. Funkcia ombudsmana sa nedávno zakotvila aj do nášho právneho systému. V Ústave Slovenskej republiky sa však nepoužíva toto prevzaté slovo, ale ako oficiálny právnický termín sa tu uplatňuje trojslovné spojenie *verejný ochranca práv*. Podľa ústavy *verejný ochranca práv* je nezávislý orgán, ktorý sa zúčastňuje na ochrane základných práv a slobôd fyzických osôb a právnických osôb pri konaní, rozhodovaní a nečinnosti orgánov verejnej správy, ak je ich konanie alebo nečinnosť v rozpore s právnym poriadkom alebo princípmi demokratického a právneho štátu. Popri oficiálnom termíne *verejný ochranca práv* sa isto aj naďalej budeme stretávať so slovom *ombudsman*. V tejto súvislosti hodno ešte pripomenúť, že v slove *ombudsman* sa píše *ds*, že v spisovnej slovenčine sa vyslovuje so spoluhláskou *c* a samohláskou *a*: [*ombucman*], že

svojím zakončením na *man* sa zaraďuje medzi iné prevzaté slová s touto časťou, ako sú *kameraman*, *rekordman*, *pivotman*, a že ak túto funkciu bude vykonávať žena, bude sa volať *ombudsmanka*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 4. 3. 2002)

Mobilní operátori

JÁN HORECKÝ

Istý poslucháč vyslovil názor, že názov *mobilný operátor*, v množnom čísle *mobilní operátori*, je nesprávny. Poslucháč by mal pravdu, keby sme sa držali len výkladov v slovníkoch, kde sa slovo *operátor* zvyčajne vymedzuje ako „pracovník obsluhujúci isté stroje alebo podávajúci hlásenia o činnosti istých zariadení, ktoré sú pod jeho dohľadom“. A prídavné meno *mobilný* z latinského slovesa *movere* „hýbať (sa)“ znamená „pohyblivý“ alebo „prenosný“. Pritom vieme, že *mobilní operátori* nie sú ani osoby, ani pohybliví, ale sú to organizácie, ktoré majú v náplni svojej činnosti komunikáciu prostredníctvom bezdrôtových telefónov. Pri výklade významu pomenovania *mobilný operátor* zrejme nevystačíme s tradičným výkladom v slovníkoch. Musíme sa viac opierať o tú zázračnú silu jazykového pomenúvania, ktorá sa pri hľadani nových pomenovaní neopiera len o zvyčajné slovotvorné prostriedky – základové slová a vhodné slovotvorné prípony, ale opiera sa aj o podobnosť s názvami, ktoré už jestvujú a pritom sú významovo dostatočne blízke. Práve na základe podobnosti svojho fungovania dostáva slovo *operátor* aj význam „organizácia, inštitúcia, ktorá niečo riadi a obsluhuje“. A prídavné meno *mobilný* sa vzťahuje aj na mobil, čiže mobilný telefonický aparát. Pri takomto výklade bude dostatočne jasný význam spojenia *mobilný operátor*. Je to taká organizácia, ktorá zariaďuje a riadi komunikáciu prostredníctvom mobilných, bezdrôtových aparátov. Napokon musíme upozorniť aj na zaujímavý pravopisný problém. Hoci ide o neživotné objekty, v spojení *mobilní operátori* používame také zakončenia, aké by mali, keby šlo o životné objekty.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 15. 3. 2002)

Plevel je burina, nie pleva

IVAN MASÁR

V zábavnej a čiastočne politicky orientovanej relácii, ktorú pravidelne vysielala súkromná televízia, protagonistka relácie narádzala spoločensky vysoko postaveného hosťa, aby vo svojom rezorte ráznejšie *oddel'oval plevel od buriny*. Formuláciu či požiadavku so zreteľnou črtou frazeologizmu zopakovala zo tri razy. Zopakovala teda aj chyby, ktoré frazeologizmus v uvedenej podobe obsahuje. V danej situácii sa obrazným vyjadrením nastoľovala požiadavka oddeliť zlé od dobrého. V spisovnej slovenčine máme na to frazeologizmus *oddeliť plevy od zrna*. Vo vysielanej relácii sa teda znova stalo to, čo sa stáva dosť často: namiesto slovenského slova sa použila výpožička z češtiny. V tomto prípade to má negatívne jazykovokultúrne aj vecné dôsledky. České slovo *plevel* nie je totiž ekvivalentom slovenského slova *pleva*, lež slova *burina*. Z toho vychodí, že vo východiskovom príklade máme jazykovú aj vecnú chybu. Jazykovú v tom, že sa použilo české slovo namiesto slovenského, a vecnú v tom, že sa vlastne mala oddeľovať burina od buriny, teda zlé od zlého, o čo autorke výpovede určite nešlo. Ustálený frazeologizmus *oddeliť/oddeľovať plevy od zrna* je vecne neoddeliteľne spojený s obilím tým, že zrná majú šupinatý obal nazývaný *pleva*, resp. *plevy*. Frazeologizmus *oddeliť plevy od zrna* je prastarý a má biblické korene. Podobne ako v iných frazeologizmoch ani v ňom sa jednotlivé zložky nedajú voľne zamieňať bez toho, aby nevznikla jazykovokultúrna alebo vecná ujma. Alebo oboje ako v našom prípade.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 18. 3. 2002)

Aké častice sa majú používať pri uisťovaní?

EVA RÍSOVÁ

Aj na používaní takých slov, ako sú častice, môže sa odzrkadliť náš vzťah k jazykovej kultúre. Aby sme si priblížili fungovanie častíc v jazyku, treba povedať, že sú to neohybné slová, ktoré upravujú význam slov alebo celých viet podľa obsahu a uvádzajú rozkazovacie, opytovacie, zvolacie, želacie a iné

vety. Napríklad: *Nože sa usmej! Vari si ešte hladný?* Častice dodávajú vetám aj rozličné významové a modálne, čiže spôsobové, odtienky. Stretáme sa však aj s tým, že nie vždy sa častice používajú v súlade s požiadavkami jazykovej kultúry. Na ilustráciu odcitujeme niekoľko formulácií odpočutých z dialógov: *Dnes je príjemné počasie, že? Nepôjdeš ešte domov, že? Ešte máš veľa práce, že? Už sa cítiš lepšie, že?* V uvedených vetách ide o uistenie hovoriaceho, že sa stotožňuje s názorom alebo stavom partnera tak v kladnom, ako aj v zápornom význame. Na toto uistenie sa v citovaných príkladoch použilo slovo *že* vo funkcii častice, hoci práve ono tu nie je namieste. Jeho používanie u nás je ovplyvnené stavom v susednej češtine, kde sa bežne používa, navyše dakedy aj v podobe *že jo*, čo zodpovedá nášmu *že áno*. Komu však záleží na kultúre jazykového prejavu, nebude sa uchýľovať k cudzím výpožičkám, ale na uistenie použije domáce častice *však*, *všakže* alebo *pravda*. Uvedené príklady budú potom vyzerat' takto: *Dnes je príjemné počasie, však? Však ešte nepôjdeš domov? Máš ešte veľa práce, všakže? Už sa cítiš lepšie, pravda?* Časticu *že* možno primerane použiť na začiatku citovo podfarbených zvolacích viet typu: *Že sa nehanbiš! Že sa mi ešte opovážiš ukázať na oči!*

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 22. 3. 2002)

Brána hostí, nie hostujúca brána

IVAN MASÁR

Priaznivcom športu, ktorí v rozhlase a televízii sledujú reportáže z futbalových, hokejových a ďalších zápasov, je dobre známe sloveso *hostovať*, spojenia *hostovacie povolenie*, *hostujúci útočník*, *hostujúce mužstvo* alebo *hostujúce družstvo* a ďalšie výrazy súvisiace nejakým spôsobom so slovesom *hostovať*. Samozrejme, že uvedené výrazy nepredstavujú nijaký problém. Ten sa vynára pri spojeniach *hostujúca brána*, *hostujúce obranné pásmo*, *hostujúce územie*. Vari najfrekventovanejšie z nich je spojenie *hostujúca brána*. Pri jeho odobrení alebo odmietnutí treba vychádzať z významu slovesa *hostovať*, ktoré znamená „vystupovať ako host“. V Krátkom slovníku slovenského jazyka je pred opisom významu tohto slovesa spresňujúci výraz o umelcoch, športovcoch a pod. To je pre naše uvažovanie dôležité upozornenie, lebo sa

ním spájateľnosť slovesa *host'ovať* ohraničuje: *host'ovať* môže herec, spevák, tanečník, futbalista, hokejista, teda živá osoba, nie vec. Z takéhoto obmedzenia spájateľnosti slovesa *host'ovať* potom vychodí, že spojenie *hostujúca brána* je z vecnej stránky neprijateľné. Vecne nepriliehavý výraz *hostujúca brána* treba odmietnuť a nahrádzať výrazom s privlastňovacím genitívom, t. j. výrazom *brána hostí*. Do športových reportáží patria teda výrazy *obliehať bránu hostí*, *dobýjať bránu hostí*, *strela minula bránu hostí*, *posunutá brána hostí*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 8. 4. 2002)

Nitran, nie Nitrančan

MATEJ POVAŽAJ

Pri pozornejšom sledovaní verejných rečových prejavov si môžeme všimnúť, že sa nejednotne používa obyvateľské meno utvorené od názvu mesta *Nitra*. Popri podobe *Nitran* možno dosť často počuť aj podobu *Nitrančan*. Z týchto dvoch podob je však správna iba jedna. Pozrime sa bližšie na tento slovotvorný problém. Je všeobecne známe, že v spisovnej slovenčine sa obyvateľské mená okrem prípony *-ec*, napr. *Piešťany – Piešťanec*, tvoria aj príponami *-an* a *-čan*, napr. *Brezno – Brezňan*, *Heľpa – Heľpan*, *Modra – Modran*, *Prešov – Prešovčan*, *Bratislava – Bratislavčan*. Pri tvorení obyvateľského mena od miestneho názvu *Nitra* postupujeme tak, že k základu, ktorý zostane po vynechaní koncovkej samohlásky *-a*, ktorá je v nominatíve, teda nominatívnu príponu *a-*, teda nominatívnej prípony *-a*, pripojíme jednu z prípon, ktorou sa tvoria obyvateľské mená, a to príponu *-an*. Tak dostaneme obyvateľské meno v podobe *Nitran*. Táto podoba je z hľadiska spisovnej slovenčiny náležite utvorená. V podobe *Nitrančan* nie je iba prípona *-čan*, ako by sa na prvý pohľad zdalo, ale sú v nej vlastne dve prípony, aj prípona *-an*, aj prípona *-čan* alebo – inak povedané – zdvojená prípona *-ančan*. Takú príponu však spisovná slovenčina pri tvorení obyvateľských mien nepozná. Preto je správna iba podoba obyvateľského mena *Nitran*. Môžeme ešte doplniť, že nominatív množného čísla obyvateľského mena *Nitran* má podobu *Nitrania*, obyvateľské meno ženského rodu je *Nitrianka* a prídavné meno má podobu *nitriansky*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 15. 4. 2002)

Čiperka, naivka, šikulka?

MÁRIA PISÁRČIKOVÁ

Keď počujeme o mužovi, že je *čiperka*, *naivka* alebo *šikulka*, jazykové vedomie – aspoň to citlivejšie – zabliká červeným svetlom. Dôvodom je to, že vo vedomí nemáme uložený taký model, ktorým by sa v našom jazyku tvorili názvy mužských osôb pomocou prípony *-ka*. Touto príponou sa totiž tvoria ženské názvy. Je zjavné, že slová *čiperka*, *naivka*, *šikulka* ako označenia mužských osôb sa u nás používajú pod vplyvom češtiny. Čo im teda zodpovedá v slovenčine? Slovo *čiperka* má v češtine už aj základ: *čiperný* znamená *vrtký*. O človeku, ktorý je *vrtký*, vravíme, že je ako *vrtielko*, *vrtielka*, prípadne ho aj tak nazveme: *Je to vrtielko, so všetkým je hneď hotový*. Slová *vrtielka*, *vrtielko* pomenúvajú prudko sa otáčajúci predmet a podľa neho označujeme aj osoby. Slovo *naivka* sa v slovenčine svojou formou môže vzťahovať iba na ženu – určuje to jednoducho jeho podoba s príponou *-ka*. Ak chceme pomenovať muža, spravidla využívame iba prídavné meno, napr. *je to naivný chlapec*, *nebud' naivný*. Niekedy už ide o takzvané spodstatnené prídavné meno, napríklad vo vete *Naivní sa dali nachytať*. Pravda, mohli by sme utvoriť aj systémový novotvar pomocou prípony *-ec*: *naivec*, no to by sa musela takáto podoba reálne používať. Napokon namiesto slova *šikulka* ako označenie muža máme dávno vžitú a systémovo utvorenú slovo *šikovník*, napr. *Je to majster svojho odboru, šikovník*. Od slova *šikovník* sa ľahko tvoria ženské podoby *šikovnica*, *šikovnička*. Na záver zopakujeme: *Čiperka* je *vrtielko*, *naivka* je *naivný*, ba aj *naivec* a *šikulka* je *šikovník*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 19. 4. 2002)

